Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 3 (12693) | 1985 чылдың январь 4, пятница | 1925 чылда үнелип чыдыпкан. | Өртээ 3 көпеек.

1985 чылдың февраль 24–Советтерге соңгулдалар хүнү

ТӨЛЕПТИГЛЕРГЕ БҮЗҮРЕЛ

Мөңгүн-Тайга районда ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының соңгулда мурнунуң хуралы болуп эртикен.

Хуралды совхозтуң партком секретары К. Д. Чындыы-оол ажыттаан, Каргы көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы О. Ч. Очур-оолга сөс берген. Ол февраль 24-те болур сойгулдаларга белеткелдиң чүрттә болгаш республикада кайгаар чоруп турарын чугаалавышаан, ажыл-агыйда кыштаглаашкынның эртип турарынга доктаагаан.

Дараазында совхозтуң механизатору Ч. Д. Дагба сөс алган. Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулдалар талазы-биле Каргы № 83 соңгулда округундан депутатка кандидат депшидер улуг бүзүрел хуралдың киржикчилеринге онаажып турарын ол чугаалаан. Тыва АССР-ниң Дээди Соведииң депутадының кандидадынга хойжу Нина Сааяевна Чыжыр-ооллу депшидерни саналлаан. Ол санаадыг совхозтуң механизатору А. С. Шөмбүл. малчын К. С. Бораргаң олар деткип, Н. С. Чыжыр-оол идегелиг бүзүредин шыдаар дээрзин бүзүретккеннер.

Каргы № 83 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадының кандидадынга ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң хөйжүзү **Нина Сааяевна Чыжыр-ооллу** депшидер дугайында доктаалды хуралдың киржикчилери хүлээп алган.

Мугур-Аксы суурда столованда мурнакчылар хөй. Оларның бирээзинге повар Ө. С. Н. Донар-оол хамааржыр. Мурнакчы повар **Өшкү-Саар Иргитовна Донар-оолга** райпо коллективи улуг бүзүнелиг көргүзүп, оны Мөңгүн-Тайга район Соведииниң депутадының кандидадынга депшиткеп.

* * *

ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң мурнакчы механизатору **Алексей Салчакович Шөмбүлге** чаңгыс чер чүрттүлгэры улуг идегелиг көргүзүп, Мөңгүн-Тайга район Соведииниң депутадының кандидадынга депшиткеп.

* * *

Кызылдың хлеб заводунуң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары Кызылдың Тракторный № 28 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга кандидат депшидер хуралынга чыглып келген. Оны-ында профэвилел комитединиң даргазы В. А. Эрдман ажыттаан, заводтуң директору А. С. Харинага сөс берген. Ол бүдүүлгениң соңгулдаларга утказыптар совхозтуң ишчилериниң кайгаар ажылдан, кыштаглаашкынны кайгаар эрттирип турарыны ол чугаалаан. Дараазында совхоза профэвилел комитединиң даргазы Т. Д. Хертек сөс алган, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадының кандидадынга совхозтуң сарлык кадарчызы Киим-оол Иргитович Херел-оолду депшидерни саналдаан. Ол саналды совхозтуң кадарчызы К. Х. Күжүгет, тудугжу Б. С.-Д. Хертек олар деткээн.

Хуралдың киржикчилери ол саналды деткип, Кара-Хөл № 34 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадының кандидадынга совхозтуң сарлык кадарчызы **Киим-оол Иргитович Херел-оолду** депшидер деп шиитпирни хүлээп алган.

* * *

Бай-Тайга районда «Кара-Хөл» совхозтуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының соңгулда мурнунуң хуралын совхозтуң партком секретары Х. Т. Сереков ажыттаан, соңгулдаларга утказыптар совхозтуң ишчилериниң кайгаар ажылдан, кыштаглаашкынны кайгаар эрттирип турарыны ол чугаалаан. Дараазында совхоза профэвилел комитединиң даргазы Т. Д. Хертек сөс алган, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадының кандидадынга совхозтуң сарлык кадарчызы Киим-оол Иргитович Херел-оолду депшидерни саналдаан. Ол саналды совхозтуң кадарчызы К. Х. Күжүгет, тудугжу Б. С.-Д. Хертек олар деткээн.

Хуралдың киржикчилери ол саналды деткип, Кара-Хөл № 34 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадының кандидадынга совхозтуң сарлык кадарчызы **Киим-оол Иргитович Херел-оолду** депшидер деп шиитпирни хүлээп алган.

* * *

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының бөдүүн рудалап даг-дүгү арыглаар цехиниң № 3 эвлээшинниң регулировщиги **Дарья Дажы-Сереновна Сарыглар** Ак-Довуракчыл Соңгу талакы № 44 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга кандидат кылдыр депшиттирген.

* * *

Тываның Дружугга станциязының коллективи мурнакчы чоланачы **Михаил Лодаевич Оюнга** улуг бүзүрелди көргүзүп, Таңды район Соведииниң депутадының кандидадынга депшиткеп.

РОССИЯГА 1905–1907 ЧЫЛДАР РЕВОЛЮЦИЯЗЫНЫҢ 80 ЧЫЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

СЭКП ТК-ның доктаалы

1985 чылдың январьда Россияга 1905—1907 чылдарның революциязының эгелээнинден бээр 80 чыл болур, ол болза империализм үе-чадазында баштайгы революция болган. Ук революция ажылчыннарның болгаш тараачыннарның эң-не калбак массаларын, чоннуң өске-даа национал районнарының ажылчыннары болгаш тараачыннары көдүргүп үнген. Россияның ажылчын аңгызы большевиктериниң удуртулгазыбиле пролетаржы интернационализмниң түгүн бедик көдүргүн, социал болгаш национал дарлалга удур бүгү нацияларның ажылчы чоннарының чаңгыс аай фронтузун тургузуп турган. В. И. Ленин мынча деп демдеглээн: «Бешки чыл Россияның бүгү нацияларының ажылчыннарын каттыштырган». (Ленин В. И. Чог. долу чыылдазы, т. 25, ар. 71).

Россияга баштайгы революция чүрттүк ийи чүс чылдаг — вектер аразында экономиктиг болгаш политиктиг бүгү хөгжүлдези-биле белеткеттинген. Социал-экономиктиг хөгжүлдениң боттуг негелделери эргижээш политиктиг надстройка-биле эптеш чок чөрүлдээлерже кирген. Ол чөрүлдээлер революция бүдүүзүнде Япония-биле дайынга аштырышкын уржуунда кедергей чидигленген турган. Олар хаанның эрге-чагырганың политиктиг, угаан-бодал база национал талазы-биле мөлүгүделдеп, даштыкы монополистиг капиталдың түрүшкүүнүнде улам ханалап турган болгаш ажылчы чоннарның улам-на идепкейлиг удурланышкынын болдуруп турган. Ажык политиктиг демиселдиң шөлүне ажылчын аңгы үнүп келген, ону ооң дайынчы авангарды — большевиктиг партия хей-аът кирип, удуртуп турган. Тараачын шимчээшкиниң улам калбарган. Тараачыннар помещиктериң чер эелээшкинин болгаш крепостной эргениң кодээде өске-даа артышкынналар үзүткаарын негеп турган.

Россия империализмниң чөрүлдээлериниң белдири, ооң эң-не кошкак звенозу апарган. Ында революция болурунуң боттуг байдалдары болгаш субъективтиг түүлдери тургустунган. Делегейниң революстуг шимчээшкинииниң төвү олче шилчээн.

1905—1907 чылдарның революциязы төөгүге чаа хевирниг буржуаз-демократтыг революциязы болуп кирген. Тоогүге бир-ле дугаарында ооң гегемоя-баштакчызы, бүгү ажылчы массаларның баштынгызы ажылчын аңгы болган. Болуунуң социал-экономиктиг үткашынары-биле ол буржуаз-демократтыг, а демиселдиң чепсектери болгаш хевирлери-биле ол пролетаржы революция болуп турган.

Ажылчын аңгының удуртукчу ролю-биле революцияның одунга ажылчын аңгының тараачынар-биле болгаш ажылчы чоннарның өске-даа пролетаржы эвес кезектери-биле эвилел тургустунуп турган. Армияга болгаш Флотка революстуг хөделиишкиннер күштелген. Демократтыг күштериниң иниити агымынга озуп орар национал-хоталгалыг шимчээшкин каттыжып кирип турган. Орус акы-дүңмалары-биле кады хаанныг эрге-чагырганы удур демиселче Украинанаың, Белоруссияның, Прибалтиканың, Закавказьенин, Ортаакы Азияның болгаш өске-даа национал районнарының ажылчыннары болгаш тараачыннары кедүрүлүп үнген. Россияның ажылчын аңгызы большевиктериниң удуртулгазыбиле пролетаржы интернационализмниң түгүн бедик көдүрүп, социал болгаш национал дарлалга удур бүгү нацияларның ажылчы чоннарының чаңгыс аай фронтузун тургузуп турган. В. И. Ленин мынча деп демдеглээн: «Бешки чыл Россияның бүгү нацияларының ажылчыннарын каттыштырган». (Ленин В. И. Чог. долу чыылдазы, т. 25, ар. 71).

Чоннуң хостакчы демиселиниң авангардыңа В. И. Ленин баштаан большевиктер партиязы турган, ол дээрге революстуг теорияны ажылчын шимчээшкин-биле каттыштырарын херек кырында боттандырган чаа хевириниг партиязы болган. 1905—1907 чылдарның революциязы болза марксисчи партий болуу программалыг, тодаргай ажылдан кылган стратегиялыг база тактикалыг болуп киришкен делегей төөгүзүнде эң баштайгы революция болур. Ажылчы массаларга быжыы-биле дээнип, оларның күзел-чүткүлдерин илергейлеп, партия оларны аңгы түлүчүшкүннарының үезинде политика талазы-биле кижизидип база дадыктырып, пролетариатты долгандыр сырый каттыштырып турган.

Революция чылдарында В. И. Ленинниң канчаар-даа аажок кайгамык улуг теоретик болгаш пролетариат баштыңчызы чогаадыкчы гениин ажыттынган. Ревизионизмге болгаш оппортунизмге удур чаныш-сыныш чок демиселге ол төөгүнүң чаа үезинде марксизмни камгалап алган болгаш хөгжүткен. Империализм үеладазында буржуаз-демократтыг революцияның онзагай түүлдериниң дугайында, ооң шимчеткичи күштериниң база социалистиг революция болуп ооң шилчириниң дугайында, пролетариаттың гегемониязының база аңгы талазы-биле эвилелдежилгелериниң стратегиязының дугайында, пролетариаттың болгаш тараачынарның револючу-демократтыг диктатуразының дугайында, революстуг түр чазакты тургузарының, аграр болгаш национал айтырыгларны шиитпирлээрининг оруктарының дугайында, чаа хевириниг пролетаржы партиязының удуртукчу ролю революцияның тинлээринге эң чугула негелде болурунуң дугайында ленинчи идеялар марксисчи өөредигниң хөгжүлдезинге чаа үе-чада болган. Ол идеялар эртемге үндезилеңген стратегияны болгаш тактиканы ажылдан кылырынга, ажылчы чоннарның демиселиниң чоокку болгаш перспективтиг соргулгаларын тодарадырынга большевиктер партиязынга дузалаан.

1905—1907 чылдарның революциязы массаларны политиктиг улуг дуржулга-биле чепсегээн, оларны төөгүге медерелдиг чогаадылгаже көдүргеп. Аңгы демиселиниң чаа хевирлери болгаш чепсектери тывылган. Массалыг политиктиг стачка ышкаш ол хире күчүдүг чепсекти ажылчы чоннар бир дугаар ажыглаан. Революцияның эң-не шыпшы Москвага декабрьда чепсектиг тура халыышкын болган. В. И. Ленин мынча дээн: «Чоп дайынчы шылгалданы алган. Ол тура халыышкынга дадыккан. Ол 1917 чылда тинлээн дайынчыларны белеткээн». (Ленин В. И. Чог. долу чыылдазы, т. 42, ар. 200-201).

Иваново-Вознесенскиге, Петербургка, Москвага, Ростовка, Саратовка, Бакуга, Киевке, Екатеринославка, Севастопольга, Костромага, Читага, Красноярскиге, Иркутскиге, Смоленскиге, Ревельге, Уралга, өске-даа төй черлерге улус-чоннуң тургусканы ажылчын депутаттар Советтери, ооң сооида тургустунган тараачын депутаттар Советтери база солдат депутаттар Советтери революстуг эрге-чагыргаңың дайынчы органнары апарган. Келир үедеги социалистиг күрүне болурунуң эге үлегери Советтер деп В. И. Ленин көргеп болгаш ол тинлээн Октябрь-биле алызында бадыткаттынган.

Төөгү хөгжүлдезиниң иинги негелдерин көргүзүп турар болгаш, 1905—1907 чылдарда Россияга революция канчаар-даа аажок улуг делегей ужурдузалыг. Ол Европаның, Американың болгаш Азияның дарлаткан массаларының изиг деткиишкинии болгаш хүлээп алышкыны болдурган. Ажылчын аңгының интернационалчы эң-сеткил каттыштырылгазы быжыккан. Хойхөй чүрттарга революстуг болгаш национал-хөгжүлделиг шимчээшкиниң чалгыы көдүрүлген, олар капиталзимниң делегей системазының иинти кризизиниң эгезин чоокшулаткан.

Россияга баштайгы революцияның үезинде хоталга болгаш демократия дээш дарлакчылар-биле тулчуушкынарның дуржулгазы аңгы демиселиниң теориязын болгаш практиказын дыка байыткан, 1917 чылда кижи көөр хөөн чок хаанныг эрге-чагырганы дүжүр октаар, а октябрьда буржуазияның тергиделиң узуткаар арганы чогга берген. Ол дуржулга социал болгаш национал хоталга, социализм болгаш тайбың дээш түрүүп турар улустарга амгы-даа үеде биеэги хевээр ужур-дузалыг.

Социалистиг тургузуушкун үезинде бистиң чүртувус демиселдиң болгаш тинлелгелериниң алдарлыг оруун эрткен. Коммунистиг партияның улуртулгазы-биле совет улус мөлүгүделдиң бүгү-ле хевирлерни узуткаан, социализм тургузарының ленинчи планның амыдыралга боттандырган. Төөгү талазы-биле кыска хуусада үүс-үүс чылдарның хөөрүлээшкины ажып эртинген. ССРЭ индустрия-аграрлыг күчүлүг күрүне апарган. Кодээ ажылагыйның социалистиг чаартылгазын боттандырган, культура революциязын чоруткан, ажылчын аңгының, колхозчу тараачыннарның болгаш улусчу интеллигенциянның бузулбас эвилели тургустунган. Чоннуң амыдырал байдалы денизээр чүүл чок экижээн. ССРЭ-де чаа хевириниг демократиязы — буржуаз күрүнеде чок болгаш аңаа туруп-даа болбас эргелерни болгаш хосталгаларны хамаатыларга магадылап турар социалистиг демократия бадыткаттынын тургустунган. Бүгү-ле совет республикалар ёзулуг чечектелген. Улустарниң дең эргелии, найыралы болгаш акыдүңмалышкы чоруу боттуг чүүл апарган.

Чурт коммунизмниң бирги фазазының хемчээлинге дыка бүрүнгаарлаан болгаш амгы үеде чаа, төөгү талазы-биле үргүлчүлелдиг үе — сайзырангай социализмниң үе-чадазынче кирген. Ооң план ёзугаар база бүгү талалыг болбазырапы партияның болгаш улустың чоокку келир үеде ажылчорудулгазының кол үткаашынары ол болур. Сайзырангай социализмниң болбазырангайжыгырының үезиниде коммунизмче чоорту чөөкшүлаарының чайгылыш чок негелдези болур.

Партияның ажыл-чорудулгазы бүгү-ле аңгыларның болгаш социал бөлүктериниң, нацияларның болгаш биче улустарының, совет ниитилелдиң бүгү салгалдарының эрге-ажыктарына дүжүп турар.

Бүгү чадаларның Советтериниң, бүрүн эргелерни калбартырының, оларның ажылынга хоойлу-дүрүмнүн, эргелеп-башкарылганың болгаш контрольдүн чаңгыс аай чоруунуң ленинчи принцивин чайгылыш чок боттандырарының дугайында, Советтериң канчаардаа аажок улуг күжүн долузу-биле ажыглаарының дугайында, ССРЭ Конституциязында быжыглаан оларның бүрүн эргелери оларның ажылының үтка-шынарынга, стилинге чайгылыш чокка илереттинген турарының дугайында партия доктаамал сагыш салып турар.

СЭКП болгаш Совет күрүне тайбыңның ленинчи даштыкы политиказын чайгылыш чокка чорудуп турар. Төөгүнүң шимчээшкинин дедир тыртарын, улустарга боттарының күзелсоруун албадарын оралдажып турар АКШ-тың болгаш ооң НАТО талазы-биле эвилелчилериниң бүрүзүүбиле делегей байдалының чидигленген байдалдарында тайбыңны болгаш улустарның айыыл чок чоруунуң идегелдиг чөлеңгиижи — социалистиг дем каттыжылгазының чүрттарының чаңгыс эвинин болгаш сырый каттыжымышкынының ужур-дузазы оска улус боон турар. Аксы-дүңма социалистиг чүрттар Варшава Керээзинге сырый каттышкан болгаш дайын кыпсыкчыларынга шиитпирлиг ойтур шавымышкыны бээр эргежок чугула чүүлдерлиг боон турар. ЭДЧ хежиүнүң чүрттарның экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылгазы бүгү тала-биле хөгжүп, доктаамал хамылап турар.

Тайбың дээш, ядролуг аймыл-халапты чайладыры дээш демиселге делегейнин коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң, бүгү диптериниң антиимпериалистиг болгаш дайынга удур күштериниң идепкейи улам улгадып турар.

Совет улус келир үеже бүзүрелдиг көрүп турар. Олар бодунуң күчүлүг идейлиг, организакчы болгаш тургузукчу күжүн, ниитилелди шыныг, социалистиг принциптерге чаартыры дээш, коммунизм хөрээ дээш демиселге массаларны удуртур аргазын бүзүрелдин-биле бадыткаан. Коммунистиг партияның политиказын изин-биле чүүлдүзүүп, кызыгаар чок деткип турар. Партия-биле улустуң бүзүлбас чаңгыс эвин—совет тургузугнуң аштырбазының, бистиң Төрээн чүртувустуң улам-на чечектелиринң үндезини болур.

СЭКП Төп Комитединиң доктаазыры болза:

Россияга баштайгы революцияның 80 чылын партияның болгаш чүрттуң, делегейниң коммунистиг, ажылчын болгаш национал-хосталгалыг шимчээшкининиң төөгүзүнде алдарлыг болуушкун кылдыр калбаа-биле демделээр.

Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-лары, партия крайкомнары, обкомнары, округкомнары, хооржомнары, райкомнары, партия эге организациялары, совет органнар, профэвилелдериниң, комсомолдуң болгаш өске-даа хөй-ниитиниң организацияларының, Чепсектиг Күштериниң политорганнары юбилей-биле холбаштыр идепкейлиг политиктиг болгаш организакчы ажылды калбартыр. Ол ажылды совет патриотизмге кижизидеринче, партия-биле улустуң чаңгыс эвин улам быжыглаарынче, СЭКП-ни долгандыр ажылчы чоннарның улам сырый каттыжарынче, партияның XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның ооң даразындагы Пленумнарының шиитпирлерин, ооң бирги бөш чылдың даалгаларын чедишкининг күүседиринче массаларны мобилизастаарынче, СЭКПниң XXVII съездизин төлептиг уткуурунче улгадырар.

Идеологтуг, масса-политиктиг ажылга күжениишкинии чаа ниитилелди тургузарынга совет улустуң революстуг чанчылдарын болгаш маадырлыг тиилелгелерин, СЭКПниң бүгү делегейге төөгүлүг дуржулгазын, социалистиг тургузуушкунның күүлүг чепсээ болур улус депутаттарының Советтериниң өзүп турар ролюн пропагандалаарынче үгландырар. Сайзырангай социалистиг ниитилелди болбазырангайжыдарының, социалистиг демократияның улам хөгжүдерининң талазы-биле партияның болгаш улустуң хөй талалыг ажыл-чорудулгазын тодаргай болгаш бүзүрелдиг-биле илередип көргүзер.

Декабрьда чепсектиг тура халыышкынның 80 чылынга тураскаатқан байырлыг хуралды Москвага, баштайгы Советтериң 80 чылынга тураскаатқан Бүгү-эвилелдиң эртем-практиктиг конференциязы Иваново хоорайга эрттирер.

* * *

Совет Эвилелиниң коммунистери, бүгү ажылчы чоннары ленинчи партияның болгаш улустуң төөгүзүнде алдарлыг хүнүү—Россияга баштайгы революцияның 80 чылын төлептиг уткуур, бистиң улуг социалистиг Төрээн чүртувустуң чаагай чоруу дээш, социализмниң болгаш тайбыңның хереэниң тиилелгези дээш ону чаа-чаа күш-ажылчы чедишкиннер-биле демделээр дээрзинге бүзүрелди СЭКП Төп Комитеди илередип турар.

ТЫВАНЫҢ ААЛЧЫЛАРЫ

Даарта комсомолдуң XXI область конференциязы болур. Дүүн ооң ажылынга киражириби-ле ВЛКСМ ТК-ның секретары Д. А. Охромий болгаш Совет Эвилелиниң ийи даңзыр Маадыры, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы генерал-майор В. В. Горбатко олар Кызылда чедип келгеннер.

Оларны аэропортка СЭКП обкомунуң секретары Д. К. Оюржак, СЭКП обкомунуң администрativtiг органнар киллизиниң эргелекчизи Д. Б. Ондар, ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары О. Х. Хопуя олар утказаан.

Виктор Васильевич Горбатконуң космоска маадырлыг чоруктары бистиң республиканың ажылчы чоннарынга болгаш аныяктарынга эки билдингир. Ол космоска үш ужудуушкуну кылган: 1969 чылдың октябрь айда «Союз-7» кораблиге, 1977 чылдың февраль айда — «Союз-24» кораблиге база орбитаның «Салют-5» станциязынга болгаш 1980 чылдың июль айда «Союз-37» кораблиң командири боон, космонавт-шинчилекчи Вьетнам Социалистиг Республиканың Маадыры Фам Туан-биле чаңгыс экипажка ужудуушкуннарны кылгылаан.

— Мен Тыва АССР-ге кээр дээш чалаалганы онза өөрүшкү-биле хүлээп алган мен — деп, Виктор Васильевич Горбатко чугаалаан. — Меңээ силерниң республиканар-биле таныжары солун, чүге дээрге, совет-моол найырал ниитилелиниң баштаар черинең даргазы болгаш мен, ынчаарга Тыва — аныдүңма Моолдуң кожазы болур, ниитилелдиң Тыва салбыры ооң ажылчы чоннары-биле ийи-ниитиниң харылзааларын быжыглаар дээш хөй чүүлдү кылып турар. Тываның комсомолчуларының конференциязының ажылынга улуг сонуургал-биле киржир мен. Космостуң шинчээдикчилери-биле аныяктарны сырый харылзаа холбаштырып турар. Ол чыл келген тулум-на улам быжыгып турар, чүге дээрге, комсомол космонавтылар отрядынга болдуунуң эң дээре ооллардын берип турар, чогум-на олар космостуң чаа-чаа оруктарын ажыдар, а космонавтылар — комсомол организацияларының кажан-даа күзенчиг аалчылары боон, шаңгыс комсомолчу тулугларда нефтен турарлар. Тываның комсомолчулары, аныяктары-биле бистиң ужуражымышкынарывыс үреттүнелдиг болурунга бүзүрээр мен.

* * *

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуролдаар залыга хөй-ниитиң төлээлекчилери-биле оларның ужуражымышкыны болган. Даараалга фабриказының аныяктары-биле, кызыгаржылар-биле барып ужурашканнар, уруглар бажыңынга база аалчы болуп чораанар.

(Бистиң корр.).

ЧУРУКТА: Кызыл аэропортунга ужуражымышкын.

А. ХАСАНОВИЧИНИҢ фотозу.

Кыштаглаашкын — хүннүң айтырыы

ХАР КЫЛЫН-ДАА БОЛЗА

Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» совхозунуң малчыннары бо чылдың кыштаглаашкынынга хынамчалыг белеткенген. Ажыл-агыйның тускай эртемниглери малчыннарның зооветөөредилгезин база багай эвес организастаан.

Кыш эрте дүжүп, улуг хар дүшкеи-даа болза, малчыннар кыштаглаашкынны чедийшкинниг эрттиреринге бүзүрелдиг. Үжен беш чыл чедир ниитиниң хөөн кадарып келген Бегзи Чалзанович Монгуштуң кыштаа тайга эдээ Ак-Кара-Суг бажында. Мында хар, өске кыштагларга бодаарга, улуг чагган, хадаан хат мал одарының чамдыызын хөртүктеп каапкан. Ынчалза-даа дуржулгалыг малчын 577 баш хураганнарын арга иштиниң ыжык, хат хадываан черлеринде кадарып турар.

Хоочун хойжунуң кадарган хураганнарының күжү шыырак. Кажаа иштинде чээрби ажыг хураган тускай азыралда. Ону малчын мынчаар тайылбырлады:

— Бо даэрге аргажок арган, күжү кошкак хураганнар эвес-тир. Деңгели шала хоомай бооргa, дөрт-беш хонук тургузу азыраптарга, катап күш кире бээр боор чүве. Ынчан оларны катап-ла одарже үндүрүптер мен. Баш удур мындыг хемчеглер алырга, мал чудавас болур.

Төрүүр хой коданнарында байдал база эки. Чамдык коданнарда хойлар ийи-бирээлеп төрүп эгелээн. Район Совединиң депутады Надежда Куулар-ның коданында бо хүннерге чедир чеден хой оолдапкан. Хураганнары онча-менди.

— Бо чылын хоюусту эки семиртип алган бис. Ынчангаш боттарының күжү ам-даа шыырак, хураганнары доругуучал боор чүве-дир—деп, өгнүң эр ээзи Дмитрий Куулар чугаалап орду...

Эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Дээди Советтеринге база черчер Советтеринге соңгулдалар хүнүн чедиишкинниг утказыр дээш малчыннар күжениишкинниг ажылдап турар.

Д. МОНГУШ.

УЛАМ КҮШТЕЛДИРГЕН

Бо хүннерде кайда-даа соок дыңзып, хар кылынап турар. Ниитиниң малының кыштаглаашкынының берге үезинин келгени бо. Ынчангаш көдээниң ишчилери кыштаглаашкынны организастыг эрттирер, мал бажын хоратпас, малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алыр дээш шиитпирлиг туржун турарлар.

«Мөген-Бүрен» совхоз — республиканың эң-не ырак ажылагыйы. Ында чылгы 2, сарлык 9, а шээр мал 70 коданда кыштап турар. Совхозтуң дирекциязы, партком болгаш көдээ Совет күүскому ниитиниң малын кыштап хүр ажырар дээш бүгү хемчеглерни ап турар. Малга суг чылыдып бээр досказарлыны кыштаг бүрүзүнде тургускан, шагжаларын болгаш оңгачаларны четчелээн. Чамдык коданнарга моторлар тургузуп, кажааларже чырыкты киргеннер.

Совхоз бо кыжын малга-бээр сигенин планда көрдүгенинден көвүдедир белеткеп алган. Оон ыдал чаш малга бээр кок-сула база тарып алган. Ынчангаш чаңгыс-даа баш мал хоратпас дээш социалистиг чарышты организастаарын улам күштелдирген. Бо ажылдың дээштиг болурундан он бирги беш чылдың болгаш ниити беш чылдың планныг онаалдаларының болгаш социалистиг хүлээлгелериниң күүседиши улуг хамаарылгалыг.

У. ИРГИТ.

ТААРЫМЧАЛЫГ

Чулгуур-Аксы — тайгада чайлаг. Анда бичии кара булут көстүрге-ле, дүн-хүнү-биле «кудуп» туруп бээр. Эрткен чайын база ынчанган: ийи-үш хондур аяс болур болза, экизи ол тургаи. Ооң уламындан хойларының карацгайлары хөлүн эрттир өзер, ону үргүлчү бижек-биле кезип октаар ужурга таваржып турган. Ол ажылды Чагар-оол түгле коланга эртен азы кежээ эвес, хой одарга чорда база кылып турган.

Чулгуур-Аксы — «Тес-Хем» совхозтуң малчынарының шаандакы чайлаа. Көшкен аалдар шарыга чудуруимес апаргандан бээр ол чайлаг кагдынган турган. Сөөлүнде күчүлүг техника-биле орукту казып алган. Ам ынаар трактор туржук шыырак машина безин үне бээр. Чогум анаа чедип алырга, малга одар болгаш суг-суггат четчир. Малды үргүлчү туда кадарар, ынчанмас болза, бөрү-даа, хайыракан-даа халдап болур. Ынчалза-даа ол чайлагга малдың семириири магалыг. Ынчангаш Чагар-оол биле Херелмаа Чоодулар сөөлгү чылдарда үргүлчү аңаа чайлаар апарганнар.

Оларның күзээ болгаш чазаа — Шивээлиг-Хемниң Хам-Дыт, Чулгуур-Аксын бодаарга, бо —коңгус ак чер. Хойну белге доктаадып каяш, кадарчы бир тей бажындан бараанын көрүп орар:

Шилиредир чалып турар
Шивээлигни, Хараалыгны.

Шилиредир челип орар.
Шилги дайны, кара дайны.

Кааладыр хадып турар
Хараалыгны, Шивээлигни.

Карацнадыр челип орар.
Кара дайны, шилги дайны!

Шивээлиг-Хем биле Хараалыг-Хем — Таңды-Ууладан мурнуу түкче аккан чергелешкек хемнер. Оларның аразы ырак эвес: аалдарның хойлары одарга катчы бээр. Чагар-оол суг бо чылын күс чылыг бооргa, Шивээлиг-Хемге ай ажыр чыткан. Хойнуң чуулдазын база аңаа эрттирген.

Малчын өг-бүле Чоон-Баглаашта кыштаанга келгенден бээр үш ай болган. Кыштаглаашкынның баштайгы айларында ында чылыы аажок, хар база чуга. Ындазында ыржым, шелээн деп чүвези аажок. Ынчалзажок чаш хураганиарның чидиг үнүнүң кулакты уюктадырыптар үези ырак эвес. Ынчангаш өг-бүленің ээлери ол бачым, чымыштыг болгаш харысалгалыг үеге хынамчалыг белеткенип турар.

Кыштагны тутканындан бээр шоолуг үр болбаан, алды-чеди хире чыл болуп турар. Кажаа чылыг, делгем болгаш чырык. Кажаа иштинде сайгылгаан база бар. Көрженин хооруп, септелгени кылганы эки. Кажаа ишти хургаглаар өдээн бөлүп, мал чемин четчири-биле белеткеп алган. Кыштагда кудук база бар, суунуу малга чылыдып бээр. Одаар чүүл четчир. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, бо кыштагда малды хүр ажырарынга, ооң чаш төлүн бүрүн доруктуруп алырынга таарымчалыг байдалдар тургустунган.

Чагар-оол Шомбаевич шагдан бээр мурнакчы малчыннарның санынга кирип келген. Эрткен чылын ол чүс баш хойга онаштыр 78 хураган доруктургаш, база катап социалистиг чарыштың мурнуку одуруунга арткан. А совхозтуң бо көргүзүү 58 баш болган. Ук малчынның бир хойга онаштыр кыргаан дүгү база совхозтуң ортумак көргүзүүнден ажып турар — 2,5 килограмм.

Чооду Чагар-оол беш чылды төлептиг доозар, экономиканы интенсификастаарын дүргедедир дугайында СЭКП ТК-ның Чикгине секретары эш К. У. Черненконуң чугаазы-биле болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының ийиги сессиязының материалдары-биле танышкаш, беш чылдың сөөлгү чылында чүс башка онаштыр, бо чылдагызындан чээрби ийини хөйүү, чүс хураганны алырын шиитпирлээн. Район Совединиң депутады бодунуң сөзүн ээлеп шыдаар.

ЧУРУКТА: район Совединиң депутады Чагар-оол Чооду.

К. ЧООДУ.

ЛАТВИЯ ССР. Мелиорацияга болгаш суг ажыл-агыйынга полимер материалдарын ажыглаар талазы-биле Елгава хоорайда «Союзводполимер» дээр Бүгү-эвилелдиң эртем-бүдүрүлге каттыжышкынында керамикадан кылганындан элээн каш катап бижыг чер иштинге салыр полиэтилен хоолайларны кылырының чаа дериглезин ажыглалда киирип, ажылдадып эгелээн.

Каттыжышкынның специалистери кылыгларның дыка хөй чаа хевирлерин тургускан. Олар дээрге, суг дамчыыр хоолайларны салырда оларны тудуштурар кезектер, суг хөөлбектерин тургузарынга ажыглаар тускай плёнкалар, мал фермаларының чанынга органиктиг чемишчидилгелер шыгжамырлары, чиик өртектиг шүүрелге материалдары-дыр.

Латви эртемденнериниң эң сөөлгү ажылдарының бирээзи — хөрзүн бижыглай тудар тускай химиктиг бүдүмелдер—поликомплекстер-биле элезиннелчек хөрзүннерни бижыглаарының аргазы болур. Хөрзүн кырынга төккен, поликомплекс агаарны «тынар», өл-шыкты эрттирер аргалыг плёнка болбушаан, элезиннелчек довуракты хырбалааны-биле дөмей болур. Хат болгаш сугга хөрзүнүң камгалаарынга удур ол таарымчалыг арганы хөй-хөй колхозтар болгаш совхозтар ажыглап турар.

«Союзводполимерниң» специалистериниң чаа ажылдары беш чылдың баштайгы чылынган ийи ажыг катап хөй —сес миллион хире рубль камналганы бээр.

ЧУРУКТА: полимерлиг хоолайларның чаа хевирлерин тургузар талазы-биле килдистиң ажылдакчылары инженер Инара Гомзина болгаш улуг эртем ажылдакчызы Анатолий Богатов продукцияның чаа хевирин шенеп турлар.

М. БЕРСОНСТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ДЕҢ-ДЕСКИ АЖЫЛДААР ДИЗЕ

Тес-Хем райпо коллективинде эки ажылы-биле чаңгыс чер чурттугларынга мактадып турарлар бар. Оларның бирээзинге Б. Ланзаның хамаарыштырып болур. Хөй чылдарда садыгжылаан болгаш ажылга ооң арга-дуржулгазы улуг. Кызымаа, ак сеткилдии-биле ол мактадып турар.

Самагалдай суурда № 3 аъш-чем магазининиң коллективиниң ажылын коммунист С. Балзанай удуртуп турар. Садыгжылар айда, кварталда алган социалистиг хүлээлгелериниң негелделерин эки күүседип турарлар. Планын бөттандырбышаан, садыл алыкчыларның хереглелдерин хандырар дээш бар арга-курлавырларны бүрүн ажыглап, кызымак ажылдап келгеннер. Садың алыкчыларның чагыгларын өөренип көөрүн садыгжылар чугула айтырыг деп билирлер. Бо магазинниң садыгжылары эки ажылды быжыг чурум-биле, кызымак ажыл-биле чедип алган.

Садыгжыларның ажылынга хамаарыштыр чугаалап турар болганымда, харысалга дугайын чугаалаксап турар мен. Материалдыг үнелиг чүүдер бүзүрээрге, ону күүседип, шынындып шыдавас, өре-самчыгдал кылыр кижилер база бар болгай. Районда самчыгдалдыг садыгжылар база бар. Чижээ, Берт-Даг суурда, «Чодураа» совхозта магазинниң, Самагалдайда № 2 магазинниң садыгжылары катай 16.552 рубль түңнүг өре-самчыгдалдыг болган. Ол түң ам-даа үзе төлеттинмээн. Эртken чылдың бо үезинде райпога 32 мүң рубль түңнүг өре-самчыгдал санаттынып турган болза, ол сан ам—46.206 рубль болуп турар.

Күрүне планын хүлээп алган соонда, ону күүседири албан. Үенинг негелдези-даа ындыг. Ындыг турбуже, райпонуң чамдык кооператорлары план күүселдезиңи чедип албайн турар. Ол чорук иниги план күүселдезинге шаптаразынарны таварыштырып турары чугаажок. Ооң чылдагаанны чүдел? Садыгжыларның боттарындан хөй-ле түүлдер хамааржыр деп бодаар мен. Магазиннериң ажылдаар хүн чурумун сагывас, акша-хөреңгизин дужаарын саадады бээр чоруктар бар болгай. Райпо баштаар черинің талазындан оларның харысалгазын бедидери чугула.

Д. МИЖИТ.

КАМГАЛАП КАДАГАЛААР

Тес-Хем ыяш ажыл-агыйының Эрзинде салбыры девискээринде арга-ыяш камгалалың экижидер талазы-биле көскү хемчеглерни ап чорудуп турар. Оң бирги беш чылдың дөрт чылдарында салбырның материалдыг баазазын быжыглаарынче, ажылчыннарның амыдырал хандырылгазын экижидеринче угланган ажылдар кылдынган. Гаражты, складты, чаа конторалы болгаш кудукту туткан. Лесничествоның девискээрин долгандыр херимнээш, ында ыяштарны олуртkан. Дөрт аал чурттаар ийи бажыңны ажыглалда киирген.

Лесниктер дузалал ажылагыйын организастааннар. Нарының Алдыы-Төнчүтте 300 баш кирер ошкү кажаазын, бир чурттална бажыңын туткан. 150 баш ангор өшкүлерни ажаап остүрүп турар. 1983 чылда 100, эрткен чылын 50 анайны камгалап ап, 98 килограмм дүктү кыргып алган. Ажылчыннар 100 тонна сигенни кезип сараатгаан, совхозтарга хүлээткен. Лесничествога МТЗ-82, ДТ-75 деп маркалыг тракторларны үндүрүп берген. Мал чеми белеткээринге болгаш тудуг материалдары болгай одаар ыяш сөөртүрүнге оларның ажыы улуг.

Салбырның удуртукчулары, ында хөй-нинти организациялары кадрлар белеткээринче, оларны ажылга быжыглаар ажылче эвээш эвес кичээнгейни угландырып турар. Красноярскиниң ыяш ажыл-агый институдунче 2, Дивногорскиниң техникумунче — 4 кижини өөредип чоруткан. Мергежил бедидериниң курстарынче ажылчыннарны өөредип чорудуп турар. Эрзин ортумак школазында тускай бөлүгмүнү организастаан.

Эрзинниң лесниктери бойдус камгалалын күштелдирип, ооң хайгаарал-камгалалыынче хөй-нинитини хаара тудуп келгеннер. Сөөлгү чылдарда бо девискээрге өрт айлыы болбаан, төтчеглекчилер-биле демисел калбарган. Коллектив доозукчу чылда бедиткеп социалистиг хүлээлгени алган. Тиилелгениң 40 чыл оюн, стахановчу шимчээшкиниң 50 чылын төлептиг уткуур сорулганы салгаш, лесниктер күжениишкиниг ажылдап турарлар.

Я. СОЯН-ООЛ,
Тес-Хем арга-ыяш ажыл-агыйының Эрзинде салбырының ажылчыны.

ТУДУГЖУ

Шүүче, хазырлга, хол хирээзи болгаш кадаглар сукkан ыяш хааржакты бир холунга, өскезинге балды туткан улгады берген кижини көөрге, эртен эртези кончуг ажылынче дүрген-дүрген базып орар. Дыка хөй чылдарда тудугжулап келген кижиге ынак ажылын каары берге болбайн аан. Ынчангаш Кара-оол Серенович Оюн пенсияже үнген соонда, үр болбайн, дедир тудуг ажылынче кирген. Тес-Хем райондa хбочун тудугжуларның бирээзи болгаш тудутга чаа ажылдап келген аныяктарны бодунуң мергежилинге ол өөредип келген. Д. Лойгу, Ч. Борбак-оол, В. Марчын, Г. Карашпай олар ону дагдыныкчывыс дээр.

Самагалдайның септелге-тудуг эргелелинге К. С. Оюн 1969 чылдан бээр ажылдап эгелээн. Район төвүнде чаа бажың бүрүзүн ол тудушкан. Төп кудумчуларның бирээзи — Советская кудумчузунда ыяштан дедискилеп кылган тротуарны база кылышкан. Чурттакчылар чаа бажыңнарже көжүп тура, тудугжуларга, ол ышкаш Кара-оол Сереновичиге, база четтирдим дээр. Шевер холдуг кижини ынчангаш чон мактаар.

Эрткен чылын участок 6 чурттална бажыңнарын ажыглалга киирген. Септелге ажылдарынга тудугжуларның киржилгези улуг болган. Дужаатыган объектилериң шынары эки. Көдээ тудугну хөгжүдер херекке мурнакчы дуржулга улуг рольду ойнаар. Ажылды организастаарын экижидип, тудугну материалдар-биле, механизмнер-биле үезинде хандырып, кадрлар-биле четчелеп тургаш, эки түңнелди чедип ап болур дээрзин көдээ тудугжулар эки билир. К. С. Оюнуң арга-сүмези борта кончуг ажыктыг дээрзи чугаажок.

Адазы-биле оглу кады ажылдап турары кончуг өөрүнчүг.

Шаңнал-мактадыг тудугжулар Г. Карашпай, Ч. Марчын олардың оолдары адаларының изибиле база тудугжуның мергежилин шилип алган. Кара-оол Серенович чеди уругларның адазы болгаш бригаданың оолдарын бодунуң оолдары дег көөр кижи деп, эш-өөрү чугаалаар болду. Ооң уругларының кижизидилгези эки. Оглу Виктор Оюн районда көдээ ажылагыйның профэвилел комитединиң даргазы, Галина Оюн ВЛКСМ райкомунуң ийиги секретары. Москва, Барнаул хоорайларның дээди өөредилге черлеринде ийи уруу өөренип турар. Өске-даа уруг-дарыы ажылынга кызымаа-биле эш-өөрүнге мактадып, ам ажылдап, чурттап чоруурлар.

Тудугжу Тиилелгениң 40 чыл оюн уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган. Бо чылдың тудугларынга үлүүн ол киириштирер.

М. ТИРЧИН.

Улуг Тиилелгениң 40 чылынга

ДАЛАЙГА ДАМДЫ ДУЗА

Муң тос чүс дөртен дөрт чылдың күскээр кыжы чүве. Ынчан Чөөн-Хемчик кожуунга чурттап турган мен. Улуг-хүнде интернатка кезек оолдар чыглып алгаш, дайын дугайында дыннаанывыс чугаалажып ор бис. Бир эживис Шагдыр Куулар «Шын» солун тудуп алган кире маңнап келди. Чаа солунну сонуургап, эживисти долганы бердивис. Хоглүг, өткүт үнү-биле помчуп ор, бис дыңнап тур бис. Ол аразында башкывыс Олег Ширидивии кирип келгеш, базала делегей байдалының дугайында, улуг совет улустуң немец-фашистиг эжелекчилерин ижээнинче улам чоокшулады чылча шаап, сывыртап бар чыдарын чугаалап берди. Айтырыг салып турар оолдарла эримежок. Чугаазын дооскаш, бистерниң Кызыл Шеригге дузаламчы чыллыр аалдардан белек чылдазынга киржиринче эвилелдеди.

Бис башкывыс сүмезин хүлээп ап, ам дораан-на чоруптарынга күзелдиивис-биле чөпшээрештивис. Идепкейлиг комсомолчу Дадар-оол Монгушка баштаткаш, улуг дүшчетпээнде Хорум-Дагның бөлүк аалдарынче хаактыг чоруптувус. Ийи-ийи, үш-үш кылдыр үстүп алгаш кезек-кезек аалдарже тарап чорупкан бис. Бистиң бөлүк Дөн-Терек аалдарының төвү Кара-Талда Мартаң Ооржактың өдээнге доктаадывыс.

Чоокта чаа улуг ССРЭ-ниң составынга эки тура-биле каттыжып киргеп, ам ёзулуг совет хамаатылар апарган тыва чоннуң чыш, хурал дээнде идепкейлии кончуг турган. Ша-даа четпээнде чылын кээп, ег долдур олуттапкан. Чурт иштинде ниити байдалды, Кызыл Шеригге белек, дузаламчызының ачы-дузазын база катап тайылбырлап, тиилелге бистии дээрзин бүзүредир чугаалап бердивис.

Чыылганнар белек, дузаламчы даңзызынга аттарын бижидип, чамдызы (чоок аалдарлыглары) туда эккеп дужаапдаа турду. Улустуң улуу, Сарыг-Ашак Монгуш ирей турган:

— Фронт чедер шаам бар эвес, Дорала деп аскыр оор чылгымдан беш сан малды тудуп бээр-дир мен. Шериг оолдарым оларны мунуп алган, «киримааннарны» сывырып турун, чыпшыр четкеш узутказын — деп чугаалаарга, чыылган улуг, биче чон адыш часкап, улам деткидилер.

Ол хүн чыгган белээвисте чок-ла чүве чок: чолдак хөректээштер, хол-хаптары, ааржы, күрүт, саржаг, эът...

Ада-чурттуң Улуг дайнының чылдарында немец-фашистиг эжелекчилерни сылба шаап, улуг тиилелгени чедип алырына далайга дамды дег, дузавыс ол кылдыр бодап чоруур мен.

М. КӨРГЕН-ООЛ.
Тес-Хем район.

АҢЧЫЛАРНЫҢ ОЛЧАЗЫ

«Хемчик» аңнымыр-тывыш ажыл-агыйының аңчылары 1984 чылдың кышкы аңнымыр сезонунда 63400 хире диңнии, 95 киштп, 80 асты, 28 күзенни болгаш өске-даа өлүк-аңны тып белеткеп, кежии күрүнеге дужааган.

Аңнымыр тывыш ажыл-агыйының штаттыг болгаш керээлиг аңчылары 322 мүң ажыг рубльдиң өлүүн күрүнеге сатkан. Ол дээрге бо сезонуң өлүк тывыжының планы 210 ажыг хуу күүсеттингени ол.

Өлүк тывыжынга штаттыг аңчылардан ылаңгыя Василий Ооржак, Сергей Түлүш, Көшкендей Ооржак, Шөлбээдей Ооржак олар ээ идепкейлиг киржип, алган хүлээлгелерин ажыр күүсеткилээннер.

А. ДОНГАК.
Чөөн-Хемчик район.

Экономиктиг допчулал

ШЕНЕЛДЕ: ЧАА УЕ-ЧАДА

Чурттуң бүдүрүлге, тудуг, организация черлериниң бөш чылдың шиитпирлиг соөлгү чылында станок тудукчулары, химия үлетпүрүнүң ажылдакчылары, энергетика машиналарының, кодээ ажыл-агый техниказының чогаадыкчылары бедик хүлээлгелерни алган. Алдынган хүлээлгелерни ияап-ла күүседириниң үндезини бүдүрүлге хөгжүлдезиниң иштики курлавырларын тып, ону дүргеи шиңгээдип, ажыглаарының оруктарын коллективтиң билири болур.

1985 чылда улус ажыл-агыйының дыка хөй адырлары экономиктиг шенелдениң байдалынга ажылдазырынче шилчиир, оларның аразында беш эвилелдешкен республика, 16 республика министерствозу бар.

Үлүс ажыл-агыйының бүгү комплекизин интенсификастаарын дүргедедир сорулга-биле шенелдениң масштабтарын амдаа калбарткан. Чаа байдалга баштай ажылдап эгелээн адырларның мөңнеп алган дуржулгазы салдынган сорулганы чедишкинниг шиитпирлээринге дузалаар.

Экономиктиг шенелдениң ниити удуртулга комиссияларының демдеглээнин ёзугаар алырга, ажыл-агый чорудулгазын экижидер, ажыктыын, бүдүрүкчүлүүн бедидер талазы-биле элээн каш айтырыгларга чогуур харыылар алдынган. Электротехника үлетпүрүнүң, аар база транспорт машина тудуунуң бүдүрүлгелери планныг даалгаларын керээ ёзугаар алган хүлээлгелери-биле катай бедик деңнелге күүсеткеннер: Украинаның аъш-чем, Белоруссияның чиик үлетпүрүлекчизиниң хөрек демдектери-биле шаңнаткан.

Қ. Донгак идепкейлиг хөй-нинтичи. Аныяк чолаачыларның дагдыныкчызы, улусчу контролёр, ол даалгаларны ак сөөлдиг ажыдедип турар.

Кара-оол Севен-ооловичиниң чаңгыс чер чурттуглары Шуй көдээ Совединиң депутадынга албан черлериниң чогаадыкчы деңнелин бедидери көрдүнген. Бо талазы-биле шенелделерни Ленинградтың бүдүрүлге каттыжышкыннарынга кылган, олар эки түңнелдерни берген.

Шенелденің негелделерни ёзугаар чаа байдалда ажылдап турар бүдүрүлгелер, каттыжышкыннар боттары тускай баш миңип ажыл-агыйны чорудуп, бүдүрүлгениң деңнелии бедидеринге акша-хөреңгини элээн ажыктыг ажыглаар аргалыг болган. Материалдыг чарыгдалдарны эвээжеткеннің дээш шаңнал-мактадың арга-методтарын өөренип турар.

Шенелдени эгелээн баштайгы бүдүрүлгелериниң удуртукчулары бригага, кижи бүрүзүниге планны берип, ооң шынарлыг күүселдези, камналга дээш шаңнал-мактадыг организастаарын эде көөрүнге кичээнгей салган. Ажыл-чорудулгазының механизмин күшажылчы коллективтериң кайы хире ханы билириниден бүгү ажыл-херектиң челиишкинин хамаарыжыр. Ам дыка хөй ажылагый адырлары чаа модельдерни бүдүрүлгеже үндүрериниң чүрумүн эде көрүп, чиг эт, материалдар-биле хандырар бүдүрүлгелер, садыг черлери-биле харылзааны улам бижыглап турар.

Ынчалза-даа экономиктиг шенелденің ийиги чылга белеткел ажылдары четче доозулбаан, практиктиг ажыл-херектиң үезинде шиитпирлээр чамдык «кошкак черлер» база бар. Чаа чугула үе-чадаже кирген шенелденің байдалы мындыг.

Б. ГРИЦЕНКО,
СЭТА-ның корр.
Москва.

ХАЛДЫП ОР, ЧОЛААЧЫ

Кара-оол Севен-оолович Донгактың Кызылга чолаачылар курузун дооскаш, төрээн совхозунга ажылдап эгелээнинден бээр ам 18 чыл болуп турар. Ооң бодунуң чугаалап турары-биле алырга, чолаачы кижиниң ажылы берге-даа, солуи-даа. Мынча чылдарның иштинде ооң сөөртkен чүгүн, эрткен километрин санап түңнээри-даа берге. Ол чүгле бодунуң совхозунуң девискээринге эвес, а ажыл-агый, чорук аайы-биле Тыванның бүгү сумуларынга четкен. Сээн ышынче безин хөй удаа чоруп келген.

Хөй чылдарда ажылдаан, дуржулгалыг чолаачы совхозка эрткен чылын келбаргын солиалистиг чарышка чолаачылар аразынга бирги черни эзлээн. ЗИЛ-ММЗ маркалыг машиназы-биле ол 69200 тонна-километрни ажылдап кылган болгаш чыл дургузунда 645 килограмм кывар-чаар материалдарны кампап алган. Мурнакчы чолаачы чаңгыс эвес удаа тиилекчи бооп келген. Ол Ленинчи юбилейлиг медаль-биле, социалистиг чарыштың тиилекчизиниң хөрек демдектери-биле шаңнаткан.

Қ. Донгак идепкейлиг хөй-нинтичи. Аныяк чолаачыларның дагдыныкчызы, улусчу контролёр, ол даалгаларны ак сөөлдиг ажыдедип турар.

Кара-оол Севен-ооловичиниң чаңгыс чер чурттуглары Шуй көдээ Совединиң депутадынга каш удаа соңгуп келген. Ол СЭКП райкомунуң кежигүнү.

Чоокта чаа ону совхозтуң механизаторының, чолаачыларының мурнундан Бай-Тайга район Совединиң депутадының кандиладынга депшиткен.

А. КАНЧЫЫР.
Бай-Тайга район.

ТЫВАНЫҢ ХӨРЗҮНҮҢ БАЙДАЛЫ

Республиканың тарылга шөлдериниң -кыры ортумак болгаш биче күштүг кара хүрең, күрең база чырык-хүрең хөрзүн-биле шыптынган. Тываның хөрзүнүнде күжү эвээш иринди хөй. Ынчалза-даа ук хөрзүнде иринди курлавырын бүгү чурттуң болгаш Алтайның иринди курлавырлары-биле деңнээр болза, республиканың хөрзүнүн эвээш иринди-лиг деп санап болур. Хөрзүнде азоттуң курлавыры Алтайның болгаш Барыын Сибирьнин хөрзүннеринде азот курлавырларындан база эвээш.

Кара хөрзүнге деңнээрге, хүрең хөрзүнде иринди-ниң, азоттуң, фосфорнуң болгаш калийниң курлавырлары эвээш, ынчангаш хөй хемчээлдиг органиктиг чемишчидилгелерни немей чаштырарын негээр. Чыл санында республикаже минералдыг чемишчидилгени кииргеөөртүрү көөдээн. Оон-биле чергелештир хөрзүнүүн дүжүткүр чоруун бедидеринге оон ужур-дузазы бедээн. Аңаа хөрзүнүүң доктаамал шинчилээшкини улуг рольду ойнаар болгаш аңаа үндезилеттинген агрохимиктиг карта тургустунар. Ол карта чемишчидилгени камның ажыглаарынга улуг идиглиг, хөрзүнде чемиштиг бүдүмелдерни ханызы-биле шинчилээринге дузалаар. Амгы үеге чедир республиканың көдээ ажыл-агыйының химижидилге станциязы Тываның тарылга шөлдериниң агрохимиктиг шинчилээшкининиң ийиги ээлчээн дооскан. Ниитизи-биле 573,4 мүң гектар шөлдүн агрохимиктиг катап шинчилээшкинин кылган, ооң иштинде 413,8 мүң гектар тарылга шөлү 159,6 мүң гектар сиген шөлдери болгаш одар-белчиир бар.

Хөрзүнүүн бирги болгаш ийиги агрохимиктиг шинчилээшкиннериниң материалдарын түңнеп көөрге, көдээ ажыл-агый шөлдериниң дүжүткүрүүнүң деңнели дең-дески эвес болган. Хөрзүн шинчилеллериниң бирги (1965—1971 чч.) болгаш ийиги (1972—1982 чч.) ээлчегларининг аразында уеде хөрзүнде фосфорнуң, калийниң болгаш ириниинің хемчээли кудулааны илерээн. Шак бо бүдүмелдер хөрзүнде бар болуру ооң дүжүткүр чоруунуң кол фактору болур.

Амгы уеде республиканың тарылга шөлдериниң 57 хуузунда фосфор эвээш, азы баштайгы шинчилээшкин үезинде турганындан бээр ындыг шөлдерниң хемчээли 25,4 хуу өскен. Бай-Тайганың, Барыын-Хемчиктиң, Чөөн-Хемчиктиң тарылга шөлдеринде фосфорнуң хемчээли аажок кызырылган. Бо районнарда бүгү тарылга шөлдериниң 70—80 хуузунда фосфор эвээш. Ындыг байдал ылаңгыя суггаттыг черлерге хамаарыжыр. Суггарылга үезинде чемиштиг бүдүмелдер хөрзүн алдынче суг-биле кады чугдунуп, ханылап кире бээр. Ынчангаш суггаттыг черлерге фосфорлуг чемишчидилгениң чаштырылгазын көөдедирии чугула.

Республиканың төп районнарының тарылга шөлдери, үстүнде адаттынган районнарга деңнээрге, фосфор-биле дээре хандыртынган. Ындыг турбуже, хөрзүнүүн ийиги шинчилээшкининиң үезинде төп районнарда хөрзүнүүн дүжүткүр чоруунуң кудулааны база илерээн. Бии-Хем районуун тарылга шөлдериниң 13,5 хуузу, Каа-Хемниң—20 хуузу фосфор-биле эвээш хандыртынган.

Ынчалза-даа хөрзүнүүн дужүткүрүн бедидер дээш сагыш салып турар ажыл-агыйларда байдал өске. Чижээ, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң тарылга шөлдеринде бүдүмелдериниң хемчээли өскерилбээн, харын-даа көвүдээн. Ынчангаш ол совхоз багай эвес дүжүттү доктаамал ажаап ап келген. Барыын районнарның ажыл-агыйларының специалистери ол совхозтуң агаар-бойдус байдалы таарымчалыг дээр чадавас. Мында кол-ла ылгалыг чүве—черниң өл-шыгы. Ынчалза-даа барыын зонаның ажыл-агыйларының кол иуруузу суггаттыг шөлдерлиг, а ол совхозта ындыг черлер чок. Бир эвес хөрзүнүүн чылыг-биле хандырылгазын алыр болза, бо совхозка көөрде, барыын районнарның тарылга шөлдери чылыг-биле эки хандыртынган. «Кызыл тараачын», «Саян», «Күш-ажылдың хостуу» совхозтар чер дугайында доктаамал сагыш човаашкынны салып келген. Таңды районуң ажыл-агыйларының хөй кезии хөрзүнүүн дүжүткүрүн бедидер дээш демиселди чорудуп турар.

Республиканың тарылга шөлдериндe калийниң хемчээли база эвээш. Калийлиг чемишчидилгени ажыглаан хөрзээ чок деп санап чоруурлар тускай эртемниглериниң аразында база бар. Ол дээрге окта шын эвес бодаал. Калий биле өске бүдүмелдериниң холуксаазы чокта, бедик дүжүт маиаан хөрзээ чок. Баштайгы шинчилээшкин-биле ийиги шинчилээшкин аразында үеде калий эвээш шөлдериниң хемчээли барык ийи катап өскен. Барыын районнарының совхозтарының тарылга шөлдериниң 80—90 хуузунда калий четпес.

Бир эвес хөрзүнге калийлиг чемишчидилге четчир болзун деп бодаар болза, хөрзүнче азоттуг болгаш фосфорлуг чемишчидилгелер-биле кады йодту чаштырза чогуур, чүге дээрге ында калийниң хемчээли хөй.

Картография материалдары — хөрзүнүүн ариы дижир. Кайы ажыл-агыйда ону эки ажыглап турар болдур, ында органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерниң ажыглалы шын. Ындыг турбуже, республиканың ажыл-агыйларының специалистериниң аразында агрохимиктиг шинчилеллерниң материалдарын өөренип көрбейн, ажыглавайн, стол иштинче суп каан чыдар таварылгалар эвээш эвес. Агрохимиктиг карталарда чемиштиг бүдүмелдериниң черде хемчээлин айыткан, а суме биижиктерде фосфорну, калийни ьайы хире чажарын көргүскен. Бир эвес агрохимиктиг шинчилээшкиннериниң материалдарын ажыглавайн, органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелер чаштырарының системазын хажыдар болза, тараа шөлдери болгаш одар-белчиирлер кырып, баксыраар, дүжүткүр чоруу кудулаар. Минералдыг чемишчидилгелерни чогуур хемчээл ёзугаар чаштырары ажыктыг болур дээрзин агроном кижи бүрүзү утпас ужурлуг. Чемишчидилгелер чаштырылгазын тускай негелделер ёзугаар чорудар болза, чүгле ынчан хөрзүнден чаагай дүжүттү ап болур.

Н. АЮШИНОВ, республиканың көдээ ажыл-агый химижидилге станциязының улуг агроному.

Н. БАКУЛИНА, улуг картограф.

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИН ЁЗУГААР

Республиканың улус өөредилге ажылдакчылары, башкылар коллективтери, профэвилел организациялары СЭКП-ниң XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.), апрель (1984 ч.) Пленумнарының шинтпирлерини амыдыралга чедишкиниг боттандырары-биле хемчеглерни ап турар.

Республиканың ниити билиг школаларының коллективтери эрткен өөредилге чылында чарлаан социалистиг чарышка киржип, ада-иелериң, хөй-ниитиниң калбак киржилгези-биле школаларны, уруглар албан черлерин чаа өөредилге чылында эки шынарлыг белеткээринче кичээнгейни уландырган. Ниитизи-биле Чөөн-Хемчик, Таңды, Эрзин, Каа-Хем районнарның улус өөредилге киллдистеря болгаш профэвилел райкомнары көскү чедишкиннерин чедип алганын чоокта чаа болуп эрткен республиканың Чырыдыышкын министерствозунуң коллегиязы болгаш чырыдыышкын, дээди школа база эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң президиуму демдеглээн. СЭКП Тыва обкомунуң, Министрлер Чөвүлелиниң, профобличөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ Тыва обкомунуң шилчнир Кызыл тугу болгаш 5 муң рубль түңнүг өөредилге херекселдерибиле бирги черни алган Чөөн-Хемчик район шаңнаткан. Ийнги черни алган Таңды районуу — 3 муң рубльдин, үшкү черни алган Эрзин район —2 муң рубльдиң өөредилге дериг-херекселдери-биле «шаңнаткан.

1984—1985 өөредилге чылы — школа реформазының амыдыралга боттандырыпп эгелээнииң баштайгы чылы. Республика школаларының башкылар коллективтери улуг көдүрлүүшкүн-биле ажылдап, өөредилге чылының бирги чартыын дооскаш, юбилейлиг 1985 чылды өөредилге-кижизидилге ажылынга чаа-чаа чедишкиннер-биле уткуур соруглалыг ажылдап кирилкеннер. Дыка хөй башкылар коллективтери Москва облазы болгаш Красноярск крайның «Чогаддыкчы ёзу-биле ажылдап турар башкыдан—чогаддыкчы ёзу-биле ажылдаар коллективке чедир», Волгоград облазының мурнакчы школаларының башкылар коллективтериниң «Кичээл бүрүзүнге — эң эки белеткел, амгы үениң чаа арга-мергежили, эң бедик шынары» деп эгелээшкиннерин деткип, өөредилге-кижизидилге ажылында көскү түңнелдерни чедип ап турар. Оларга Кызыл хоорайның № 3, 7, 14 школалары болгаш Барыын-Хемчикте Барлык, Ак-Довурак № 1, Чөөн-Хемчикте Бажың-Алаак, Бии-Хемде — Туранның № 1, 2, Өвүрде — Солчур, Каа-Хемде — Сарыг-Сеп № 1, 2, Хову-Аксы № 1 болгаш өске-даа школалар хамааржыр. Бүгү күжүн, билиин, арга-дружулгазын аныяктар кижизидилгезинге харам чок берип чоруур мурнакчы башкылар, кижизидикчилер кайы хөй. Оларны чоргаарал-биле алаар бис: ССРЭ-ниң улустуң башкызы Арыя Алдын-оол, Социалистиг Күшажылдың Маадыры С. С. Тамдын-оол, школа директорлары —Д.-Б. Ооржак, В. Веденкин, Л. Галактионов, мурнакчы башкылар — Н. Желудова, Г. Калетникова, И. Кимова, И. Дамба-Хүүрак.

СЭКП ТК-ниң июнь (1983 ч.) Пленумунга «Башкы — бистиң ниитилелдиң уруглар кижизидеринге бүзүреттирген төлээзи-дир, партияның идеологтуг ажылын агитастап, пропагандалаарының кол чөлегинижи-дир» деп демдеглээн. Улус өөредилге органнары болгаш профэвилелдериң комитеттери, оларның эге организацияларя башкыларның амыдырал чандырылгазын экижидип, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарына бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузарын амыдырал шынгыы иеген келген. Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Тес-Хем, Кызыл, Тожу, Өвүр районнарның башкыларының отчёт-соңгулдаларлыг конференцияларына башкыларга көрдүнген чиигелделерни сагывайн турарын делегаттар шүгүмнүлээн. А чамдык өөредилге киллдистери башкыларга чүгле хөмүр садын алыр талон бергеш, транспорт-биле хандырбайн турары канчаадаа таарышпас. Башкыларның одаар ыяжын, хөмүрүн школа, райдоо халас соөртүп бээр хүлээлгелиг болгай. А ол ышкаш башкыларның чурттап турары бажың-балгадын чылдан чылче септевес, совхозтар топтериниде туттунуп турар чаа бажыңнарны оларга бербейн турары четпес. Школа реформазының негелдезин ёзугаар башкы кадрларны чурттаар оран-сава-биле бирги ээлчегде хандырар дээрзин айыткан. Ынчангаш ажыл-агый удуртукчулары, күүсекчи комитеттер бо негелдеин удуртулга болдуруп, уруглар албан черлериниң ажылдакчыларын бажың-балгат биле хандырарын чугулага көөрү негеттинип турар.

Башкылар коллективтериниң мурнунда салдынып турар кол айтырыгларның бирээзи — бүгү ниити ортумак эртемни чедишкиниг боттандырары. Эрткен өөредилге чылында Тожу, Кызыл, Сүт-Хөл, Каа-Хем районнарның база Кызыл хоорайның чамдык школаларында өөреникчилерниң оспаксыраар, школадан үнер чоруу эвээш эвес болуп турган. Черле ынчаш чамдык школаларда чылдагаанныг, чылдагаан чокдаа черге өөредилгезин каар өөреникчилер бар болуп турары үениң негелдезинге канчап-даа таарышпас. Профэвилелдер организациялары, башкылар коллективтери ол талазы-биле шыңгыы демиселди чорудары, чогуур хемчеглерни алыры негеттинип турар. Кызыл, Өвүр, Эрзин районнарының чамдык школа удуртукчуларында өөредилгезин кагган өөреникчилерни чажырар чоруктар тургулаан. Хүндүскү школаның өөреникчилерин яжы-бүрү чылдагаан-биле аныяктарның кежээки, бот-өөредилге школаларынче, ПТУ-ларже комиссияның чөпшээрели чокка чорудуп турары массалыг алырганың районнарга октябрь айда болуп эрткилээн чырыдыышкын ажылдакчыларының конференцияларынга шыңгыызы-биле шүгүмчүлээн. Профэвилелдер, комсомол комитеттери, улус өөредилге килдистери «Аныяк кижи бүрүзүнге ортумак эртем» деп девизтиң негелделерин кошкатканыдан чамдык школаларның ажылында четпестер, формализм ам-даа узуткаттыымазының база аңаа демдеглээн. Бо талазы-биле боттуг хемчеглерни алыры республикада тургустунган оргкомитеттен негеттинип турар.

Ол ышкаш школа реформазының бир кол соругалгазы—өөреникчилериң күш-ажыл киижизидилгези. Чайгы үеде республика девискээринде ажылдап турар өөреникчилериң күш-ажыл каттыжыышкынның саны чылдан чылче өзүп, оларның материалдыг баазазы быжыгып орар. Ынчалза-даа Өвүр, Бай-Тайга, Моңгүн-Тайга, Тожу, Тес-Хем, Эрзин районнарында «тараз, ногаа культуралары өстүрериниге агаар-бойдус таарымча чок» деп чылдагаан-биле өөреникчилериң бүдүрүлге бригадаларын организастаарынче болгаш күш-ажыл болгаш дыштанылга лагерьлерин тургузарынче чогуур кичээнгей салбайн турары четпес дээрзин демдеглээр апаар. Школаларда күш-ажыл кичээлдериниң башкыларының билиг-мергежили ам-даа куду болуп артпышаан. Ынчангаш районнарның улус өөредилге киллдистери, республиканың башкылар билии бедидер институт күш-ажыл башкыларының семинарларын, чайгы курстарын чогуур үе-шаанда, бедик шынарлыг кылдыр эрткирери чугула.

Школа реформазын амыдыралга боттандырарынга бир кол үүл — школа биле ада-иелериң быжыг харылзаазы. Мурнуку чылдарда эки ажылдап турган улусчу болгаш ада-иелер университеттери ажылын сөөлгү үеде суларакан. А чамдык школаларда ада-не хуралы бүдүн чыл дургузунда бизин болбайн турар таварылгалар база бар. Башкылар коллективтери ада-иелериң бүгү ниити педагогиктиг билиин калбартып, школа дүрүмүнүң негелдезин ёзугаар ада-иелер ортузунга чорудар ажылдарың стиль, методун сайзыраңгайжыдарын боттандырып чорудар үе келген. Ынчангаш үстүнде адаттынган бүгү четпестерни чайладыры-биле, школа реформазының шинтпирлерин амыдыралга чедишкининг боттандырары-биле башкылар коллективтеринден ёзулуг чогаадыкчы, чаа ёзу-биле ажылдаарын негеттинип турар.

М. ООРЖАК,
чырыдыышкын, дээди школа болгаш эртем албан черлериниң профэвилел обкомунуң даргазы.

Эртем болгаш техника

КЫЛЫМАЛ ЧҮРЕК: күзел бе азы боттуг чүүл бе?

Кылымал чүрек айтырыының талазы-биле чазактар аразында дугуржулга хемчээлинде чоруттунуп турар биополимер материалдарга хамаарыштыр совет-америк кады ажылдажылганың бирги чадазы доозулган. Биоматериалдар талазы-биле сураглыг америк специалист Юта штаттың университединиң профессору Сунг-Ван Ким ССРЭ-ниң Кадык камгалала министерствозунуң Трансплантологияның болгаш кылымал органнарның эртем-шинчилел институдунга совет эртемденнер-биле кады шинчилелдер кылган. Парлалганың медээлер агентилелиниң дилээн ёзугаар боттарының хүлээлгелериниң канчаар хуваатгынганын болгаш сеткилди доюлдуруп турар ол айтырыгның шинтпирлээшкинининг кандыг чадада туруп турарын эртемденнер чугаалап турлар.

Профессор КИМ: Бир чыл бурунгаар Трансплантологияның болгаш кылымал органнарның эртем-шинчилел институдунуң биоматериалдар лабораториязының удуртукчузу Виктор Иванович Севастьянов-туң чүүлдерин парлаан совет журналдарны көргеш, мен чигзинген мен. Биополимерлерниң синтезин чоокта чаа кылып эгелээн совет специалистерде эртем-даа, практика-даа талазы-биле ол херектиң хоочуну меңээ сонуургавыг бир янзы ажыл турар дээрзинге бүзүрээри берге турган. Ынчаарга ол эртем чүүлдери-биле болгаш ооң соонда ооң авторубиле илаптыг таныжылга ол чигзиниишкинни арылдырыпкан. Кылымал органнар кылынга хереглээр биоматериалдарның кончуг нарын айтырыын совет эртемденнериниң комплекстиг, харын-даа үндезини-биле шиитпирлээни мени ынчаарда-ла кайгаткан. Трансплантологияның институдунда эмчилер, инженерлер, химиктер, биолоргэр болгаш өске-даа специалистер сырый харылзаалыг ажылдап турардлар.

Химия эртемнериниң кандидады В. И. СЕВАСТЬЯНОВ: Америк биохимиктер-биле ужуражылгадан мен хөйну күзээн мен. Ынчанмайн канчаар! Профессор Ким-биле бистиң бирги ужуражышкынывыстың бичии мурнуу чарында американ Барни Кларкка салган кылымал чүректиң тургузукчуларыбиле чугаа солчур-ла болгай. Юта штаттың университединде Кимнин лабораториязынга мен барып, «биомерлер»-биле (чүрек кылырынга хереглээр пластикматериалды ынча дээр) элээн каш шенелделер кылган мен.

КИМ: Кларкка чүрек кылып бергенивис нарын молекулаларлыг каттыжыышкын таарымчалыг болган. Таварылга элээн чугула рольду ойнаан. Ол каттыжыышкын дуржулга аргазы-биле тургустунган. Шенелделериниң болгаш чазыгларның аргазы-биле, Чогум черле чүге ол каттыжыышкын таарымчалыг болганыл, а өске каттыжыышкын эвес дээр дугайын эртемденнер амдыызында билбейн турарлар. Бистиң болгаш совет институтка ажылдап кылган аргаларның дузазы-биле чүгле чоокта чаа ол айтырыгга харыылаар чыгап келген бис. Хан-биле кады хөдели бергенде, ол материалдың «ажызының» онзагай байдалдарын билип алдывыс, оларның аңгы үеде кайы хире холужажарын үнелеп, келир үеде кандыг болурун чугаалап болур апардывыс.

КОРРЕСПОНДЕНТ: Эртемденнериң баарында лаборатория столунуң кырында—шилдең пленка. Көөрге анаа целлофан-даа болза, элээн чымчак, дээрге — үстелчек. Өйдүктүрерге — кижи кежи сагындырар. Ындыг-даа болза ханның улуг дамырларын, чүректиң клапаннарын болгаш диафрагмазын химиктериниң тургусканы ол каттыжыышкын-биле кылган турар, дириг организм ол өске бүдүштүг материалга удурланмайн, ону үүлээп алыр деп чүвеге бүзүрээри берге.

СЕВАСТЬЯНОВ: Сөөлгү беш чылдарның дургузунда чүгле ССРЭ-ге безин биополимерлерниң 500 ажыг хевирлерин ханбиле тудуштурулгага каттыштырып шенээн. Бир эвес оларның илаптыын шенеп көөрүбиле чанчыл болган аргаларны — ыттарга, бызааларга шенээрин — ажыглаар болза, он-он чылдар, муң-муң дириг амытаннар негеттинер. Ооң кадында, бир шенелде бүгү-ле айтырыгларга харыы бербейн баар. Биополимер бүрүвүн бүгү тала-биле шинчилээр төлээде, дуржулгаларның сериязын дириг амытаннарга кылып апаар. А шинчилелдиң ажыктыг кылдыныының коэффициентизи кончуг чавыс болур, чүге дээрге амгы үеде делегейде тургустунган каттыжыышкынарның чүгле беш хирези биске херек шынарларлыг болуп турар. Кандыг шынарлар биополимерлерни чаяаттынган тканьнарга эң-не чоокшуладып турарыл деп чүве амдыгаа чедир тодаргай эвес. Биополимерлериң ханбиле кады хөделириниң механизми база эчизинге чедир илереттинмээн. Перспектива чок каттыжыышкынарны (синтезтеп кылган материалдарны) организмче киирериниң мурнуку чадазында ылгап кааптар соруглга-биле хамыктың мурнунда оларның хан-биле холужарының үнелелин бээр экспресс метод системаны ажылдап кылырын шинтпирлээн бис.

КИМ: Бүгү делегейниң эртемденнериниң шинтпирлээр дээш ажылдап турар кол соругалгаларның бирээзи —дестелген хан-бөөшкүнner болдурбас материалды тургузары. Кларкка кылымал чүрек кылган биомер ындыг дестелинишкинни барык-ла болдурбаан. Ынчалза-да-ам болза бүгү-ле кылымал органнар кылырынга ажыглаттынаар хире болбазын эвес. Чижээ, улуг дамырларны ооң-биле кылып кылдыр ону чаартыр дээш, ооң кандыг шынарларын арттыруун каарыл, а кандыгларын өскертирил дээрзи амдыызында билдинмес. Совет коллегаларым-биле кады ол айтырыгны шинтпирлептер бис дээрзинге идеген турар мен.

СЕВАСТЬЯНОВ: Өске бүдүштүг материалдың хан-биле кады хөделиишкини — кончуг нарын чорудулга. Ону анализтээринге элээн каш физик-химиктиг аргаларны ажыглаары чугула, ханның белоктарн-биле, ооң клеткалыг болгаш өске-даа элементилери-биле полимериң канчаар кады хөделиишкиннерни кылып, Тир районунга, Эрзиядан ырак эвеске, Сайдага, Шукин-биле Набатияның аразында чазаглыг орукка израиль хайгыылчыларны узуткаанnар. Партизаннарның чедиишкиниг хөделиишкиннериниң түңнелинде, агрессор дириг күжүнге болгаш техниказынга элээн чидиригге таварышкан.

⊙ ДАМАСК. Сирияның найысылалында САР-ның президентизиниң Ливанның ында чеде берген президентизи А. Жмайель-биле чугаалажышкынарны болуп турар. Ливанда байдалга холбашкан айтырыгларны, ылаңгыя израиль шеригlерни үндүрер болгаш ливан эрге-чагыргаларның чурттун бүгү девискээринге суверенитедин нептередирынге эргежок чугула базымнарны чугаалажып көрүп турар.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СОФИЯ

БКП ТК-ниң Чиңгине секретары, БУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы чаа чылда болгар улуска байырлыг чагаазынга эрткен чылын Болгарияның социалистиг шинтпирледи бүзүрелдиг болгаш быжыг тудуп тургузарын үргүлүүлээнии медегласн. 1984 чылдың планы күүсеттинген. 1985 чылдың социал-экономиктиг планын болгаш бүгү 8-ки беш чылдың даалгазын күүседирингe быжыг үндезин салдынган.

Бистиң идегеливис, даартагы хүнге чыриткылыг бүзүреливис социалистиг дем каттыжылгазының политиктиг, экономиктиг болгаш шериг күүү-шыдалынга даянып турар.

БЕРЛИН

ГДР-ниң ажылчы чоннары 1985 чылче эгелеп кирип тургаш, боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны күүседиринге быжыг бүзүреллиг— деп, ГСЧП ТК-ның Чиңгине секретары, ГДР-ниң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккериң чаа чылда республиканың улузунга чедирген байырында айыттынган. Амгы үениң эң чугула сорулгалары — ядролуг дайынның кыжаныышкынын узуткаары, чавырлыышкынче катап эглири, чепсегленишкинни кызыгаарлаар болгаш кызырар талазы-биле тодаргай хемчеглерни алыры болур. Оларны шинтпирлээриниң оруун Совет Эвилелиниң, ГДР-ниң болгаш Варшава Керээзиниң өске-даа күрүнелериниң тайбың саналдары ажыдып берип турар.

ПРАГА

Чехословакия чаа чылче ажылчыннарның, тараачынарның, интеллигенциязының кызымаккай ажыл-ижи-биле чедип алганы эки түңнелдери-биле эгелеп кирген. Чедиги беш чылдың доостуру 1985 чылда улустуң бүгү күжү социализмни улам-на быжыглаарынче утланган болуруп ЧКП ТК-ның Чиңгине секретары, ЧССР-ниң президентизи Г. Гусак чехословак радио болгаш телевидениеге чаа чылда чугаазынга медеглээн.

Республикада ЧКП-ниң XVII съездизинге идепкейлиг белеткел эгелээн. Анаа 1990 чылга чедир болгаш келир 2000 чылга чедир чехословак экономиканың болгаш ниитилелдиң хөгжүлдезининң программазын чугаалажып көөрүн ол айыткан.

БУДАПЕШТ

Совет Эвилели болгаш өске-даа социалистиг чурттар-биле Венгрияның эвилели база бүгү талалыг кады ажылдажылгазы ооң тайбың амыдыралының, айыыл чок чоруунун, социализмниң эргеажыктары дээш тургузукчу ажыл-ижиниң үндезини болур — деп, ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ВУР-нуң Президиумунуң Даргазы П. Лошовцн чаа чылда чедирген байырында медеглээн. ВУР-нуң амгы үеде политиказының кол соругазы тайбыңын болгаш ниитилел хөгжүлдезининң херээнге чайгылыш чоокта бараан болуруу-дур.

Бистер чурттуң хостаттынганының 40 чылында ол болуушкуннуң венгр улустуң амыдыралынга кайы хире улуг болуушкун болганын база катап үнелеп көөр аргалыг болур бис.

УЛАН-БАТОР

МАРН ТК-ның, МАР-ның Улустуң Улуг Хуралының Президиумунуң болгаш МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң чаа чылда чедирген байырында бистиң улус 1985 чылче бүрүн көдүрлүүшкүнүг, чоөзүмүн болгаш ажыл чок артар эвес, харын база өске-даа профессияларның мун-муң ажылчыннары база кызагдаашкынга таваржыр.

«Морнинг стар» солундан алган чуруктa: ажыл соскаткан шахтёрларны деткип Дарем графствога болган чыскаалчыларның колонналары. СЭТА-ның фотохроникazы.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

⊙ МАНАГУА. АКШ-тың ТРЭ-зинге азыраткан чедир соктунмаан сомосажыларның үүлгедип чорудуп турары Никарагуаның кызыгаар чоогунда районнарының чурттакчылары чаа чылды дувүрээзининг байдалда уткаан.

Хөй санныг дээрбечилер Гондурас-биле кызыгаардан 30 км. черде Леон департаментининң улуг эвес сууржугажын эжелеп алырын оралдашкан. Ынчалза-даа тараачынар дээрбечилерге төлептинг ойтур шавыышкынны берген. Тулчуушкунга суурнун алды камгалакчылары, оларның иштинде 13 болгаш 14 харлыг ийи элээди оолдар, маадырлыы-биле өлген, ийи тараачын аар балыгланган. ТРЭ-ге саттыныкчылар бот камгалалының улуг эвес отрядының удурлажыышкынынга күш четпээн.

⊙ ВАШИНГТОН. Японияның премьер-министри Я. Накасонэ АКШ-та албан ужурунда аян-чорук кылып чеде берген болгаш ол Лос-Анджелеске президент Рейган болгаш америк администрацияның өске-даа бедик дужаалдыг төлээлекчилери-биле чугаалажыышкынарны кылыр.

Женевага январь 7—8 хүнеринде болур совет-америк ужуражышкын-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле бодунуң кол-кол эвилелчилери-биле консультацияларны кылырын Вашингтон ол чугаалажышкыннар-биле доозар.

⊙ БЕЙРУТ. Ливан патриоттар террорну күштелдирипдаа турза, интервентилерге согуушкуннарны таварыштырарын үргүлүүлеп турар. Сөөлгү хонуктарда олар элээн каш дайынчы хөделиишкиннерни кылып, Тир районунга, Сайдага, Шукин-биле Набатияның аразында чазаглыг орукка израиль хайгыылчыларны узуткаанnар. Партизаннарның чедиишкиниг хөделиишкиннериниң түңнелинде, агрессор дириг күжүнге болгаш техниказынга элээн чидиригге таварышкан.

КОЛЛЕКТИВТИГ КАМГАЛАЛ ЧЕРЛЕРИ

Хамааты камгалалы

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак чурттуң хамааты камгалалын улам бедик деңнелге тургузарынче, чурттакчы чонну, улус ажыл-агый бүдүрүлгелерин массалыг узуткаашкынның чепсээнден камгалаарының хереэнче доктаамал кичээнгейни салып келген болгаш салып турар.

Массалыг узуткаашкынның чепсээнден камгаланырының аргаларын ажыглап билирин совет киижи бүрүзүнден амгы үе иеген турар. Ынчангаш коллективтиг камгаланырының чамдык аргаларын көрээлиңер.

Киижи бүрүзү чурттап, ажылдап турар черинiң чоогунда, кайда камгаланып болгу дег подвалдыг бажыңнар барын билип алган турар ужурлуг. Коллективтиг камгаланыр черлерни ийи кол кезекке чарар: бирээде, быжыг демир-бетон, гранит дээш ышкаш материалдардан бүгү негелделер ёзугаар 200—500 чедир киижи кирип камгаланыр кылдыр кылган камгалал чери. Ийиде, радиоактивтиг бүдүмелдерниң хоранчаашкынындан камгаланыр чер. Бо колдуунда хоорай чурттакчыларынга хамааржыр камгалал черлери болур. Көдээ черлерге коллективтиг камгаланыр черлериниң хевирлери ооң бөдүүн: чуртталга бажыңнарының подвалдары, силос, ногаа шыгжаар оңгарлар, машина гаражтары, куйлар дээш өске-даа камгаланып болгу дег черлер.

500 киижи чедир камгаланыр черлерге агаар солчулгазын тазыштыр дерип кылган вентиляциялыг тургузуг, улус олурар сандайлар, уруглырлыг иелер турар, аъш-чем шыгжап кадагалаар өрээл, киижи эмчизининң, корумчурум тудар дежурныйның өрээлчигештери дериттинген болур. Ооң аңгыда суг хандырылгазы, одалга системазы, электри чыры, радио, телефон харылзаазы доктаамал ажылдаар кылдыр кылдынган турар. Үнер, кирер артык эжиктер албан турар. Шак ындыг коллективтиг камгалал черлериге киижилер чырык херелденишкининден, өттүр дээр радиациядан, ядролуг частыышкындан, хорданнаар болгаш халдавырлыг бүдүмелдерден идегелдиг камгаланып болур.

Коллективтиг камгаланыр черлерни албан черлериниң азы чуртталга бажыңнарының адаанга ханы подвалга үстүнде негелделер ёзугаар дерип кылып ап болур. Ол ышкаш ынлыг камгалал черлерни шүүт аңгы база тудуп болур.

Боттарының ажылчыннарын, албан-хаакчыларын, ээлчег ажылчыннарын коллективтиг камгаланыр чер-биле хандырарының талазы-биле Тываның электри четкилериниң, Кызылдың даарыылга фабриказының, чумага удур ажыл чорудар станциязының, транспорт эргелелиниң, «Каа-Хем» хөмүрдаш разрезининг удуртукчулары чогуур практиктиг хемчеглерни ап чорутканнар. Ооң түңнелинде ол коллективтиң эргезинде бөдүүн-даа болза, коллективтиг камгаланып болур кылдыр туттуунан подвалдар бар. Өске-даа хөй ажылчыннарлыг бүдүрүлгелериниң удуртукчулары бо талазы-биле кичээнгей салып, аргакурлавырларны ажыглап турган, камгалал черлериниң тудуун кылырының хемчээн алыр ужурлуг.

Күш-ажыл коллективтеринде, албан черлеринде, организацияларда, чуртталга кварталдарының участоктарында хамааты камгалалының чээрби шактыг программазының сөөлгү—үшкү чылының өөредилгези эгелээн. Ол программаны бүгү чон өөренип эртер болгаш массалыг узуткаашкын чепсээнден камгаланырының янзы-бүрү аргаларын ажыглаарын ханызы-биле шингээдип алыр апаар. Коллективтиг камгаланыр черлериниң тудуунга бүгү чон киржир ужурлуг.

А. ДЫРТЫЙ-ООЛ.

УДУРЛАНЫЫШКЫН ЧЫСКААЛЫ

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның Бхопал хоорайынга (Мадхья-Прадеш штат) удурланыышкынның массалыг чыскаалы болган. Ол хоорайның ады киижиниң амы-тынын өлүмүг айыылга таварыштырбышаан, ажык-кончаа сүрер транснациоиалдыг корпорацияларның кем-буруулуг үүлгединшкиннериниң дугайында киижилериниг угаан-бодалынга каргыштыг сагындырыышкын боон артар. Бир ай мурнунда «Юнион Карбайд» дээр америк химия конперининиң администрациязының буруузу-биле ол компанияга хамааржыр. Бхопалда заводка хоранныг газ агаарже тарап үнген соонда, 2500 хире киижини өлүмге таварыштырган болгаш ооң өске 50 муң киижини шыңгыы хорашнааны биллингир.

Өлүрүкчү — заводтуң ээлериниң Мадхья-Прадеш штаттың эрге-чагыргаларындан ол үүдүрүлге черин ажыдар болгаш хораннын химиктиг бүдүмелдерин бүдүрүп эгелээрин туразында негээнинге харыы кылдыр ол чыскаал болган. Муң-муң киижилер хоорайның төп кудумчулары-биле мындыг негелдени салбышаан, эрткен: «Юнион Карбайд» — Бхопалдан үнүп чоруун!», «Америк монополияларның Индияда турар чери чок!», «Халапка таварышканнарга төлевирия нең-геп тур бис!», «Америк корпорацияның ээлери Бхопалга халапты айыыл дээш харыысалганы долузу-биле чүктээр ужурлуг!».

ШЫН

Дарем графствога Великобританияның ажыл соксаткан дагжылары-биле эп-сеткил каттыштырарының массалыг чыскаалы болган. Ооң киржикчилери консерваторларның чазаандан ажылчынарга удур планнарны күш чок болдурарын негээннер. Ол планнар ёзугаар чүгле он-он муң дагжылар

Оожум океанны Атлант океандан аңгылавышаан, Мурнуу Американы Соңгузу-биле тудуштурган дилиндек кызыы черде Панама хоорай—дөмей аттыг күрүнениң найысылалы турар. Индейлериниң кувас болүүнүң дылында «панама» дээрге, балыктыг чер дээн. Ынчалза-даа амгы үеде Панаманың онзаланыр чүүлү балык эвес боон турар. Хоорайның дал ортузундан эгелээш, бүгү чуртту дургаар ийи океанны каттыштырган Панама каналы шөлүп чоруткан.

ЧУРУКТА: найысылалдың амыдыралының бир болуушкуну: бичии ишик аштакчызы.

Е. КОЖУХАНЦЕВТИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохроникazы.

316-гы, оон дараазында И. В. Панфилов аттыг 8-ки гвардейжи адыгжы дивизия Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында оңмас алдар-биле шыптынган.

Москва дээш тулчуушкунга дивизияның дайынчылары фашистерниң кол согуушкунун бодунга алганнар. Маадырлыг 28 панфиловчуларның өлүм чок маадырлыг чоруу чоннуң сагыш-сеткилинге кезээде артар.

ЧУРУКТА: хоочун панфиловчулар-биле ужуражыышкынга Алма-Атаның пионерлеря чыылган.

В. ГЛУЩЕНКОНУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Көш-культура болгаш спорт

КАДЫК ЭКИЖИИР

Күш-культурага кирижир деп шиитпирлээн кижи бүрүзү баштай спорттуң кайы-бир хевирин бодунга шилип алыр болгаш хамаарыжып турар секциязынга бижидер. Чогум ол ажыл амыр-ышкаш сагындырар. Кажан мээң мурнумга ыдыг шилиишкин тургустунуп кээрге, харын-даа аймаараксай берген мен. Минскиде күш-культура коллективтери болгаш спорт бажыңнары хөй: крышалыг теннис шөлдери, биатлонистерге комплекстер Спорт ордузу, он-он оюн шөлдери болгаш бассейнвер, спорт залдары болгаш стадионнар...

Менээ бир-ле таварылга дузалаан. Ынчан авамның эжи, 63 харлыг, үргбайга ужуражы берген мея. Ооң адын Зинаида Мрыхина дээр. Ол хөглүг, сергек неин баштай көргеш танывааи мен. Ооң бажым аарыр деп үргүлүү хомудап, шагзыргай, турупкан чорууру канчап барганы?

Ие бодунуң байдалын чугаалаш, ам база катаптай бээр ирги мен бе?— дээш, ол каттыра-дыр.— Түгле чартык чыл хире спорт төвүнче барып тур мен. Харын он хар аныяксый бергенимни көрбес сен бе? Күш-культура кайгамчык хуулгазыныя болдурар-дыр. Бодуң маңаа кээп сонуургап көрдаан...

Минскиде суг спортунуң комбинадынын эжинде тур мен. Бассейнде эжингеннерниң хөглүг үннери болгаш каткызы дыңналы-дыр. Мен ышкаш бир дугаар кээп турарлар мында кайы хөй. Ынчангаш бисти башкарарынга комплекстиң директору Яков Жевелев күзелдии-биле чөпшээрешкен.

— Бистиң Ордувус 30 чыл ажып турар — деп, ол чугаазын эгеледи,— Маңаа сугже халыырының улуг делегей маргылдаалары эрткилээн. Суг спортунуң хевирлеринге чурттуң болгаш республиканың шилиндек командалары доктаамал белеткел эрттирип турду. Бистиң комбинатты чүгле спортчуларга эвес, а харын хостуг шагында кижи бүрүзү кээп турзун дээш тургускан.

Экскурсиялап чоруп турар үевисте, ол бүгүнү боттарывыс бүзүрел көрдүвүс. Үш бассейн кижи-биле долган. Элээдилер дыка хөй болду. Чоок-кавының ясли-садтарындан бичии чаштар база кээп турар. Бассейниинң 50 метр оруун эрткен аныяктар болгаш ортумак школалыглар боттарының байдалы эки дээрзин көргүскей. Бедик черден сугже халыырының секциязынга шнактар болгаш дидимнер киржип, 10 метр бедиктен болгаш аңгы-аңгы хемчээлдиг трамплинден халыырынга боттарының мергежилии көргүзүп турар.

— Бис абоиементилерни бүдүн коллективтерге база билеттерни аңгы-аңгы кижилерге-даа садып турар бис,—деп, Жевелев тайылбырлады. Шефке алган районувустуң ооллары мында халас кичээлдеп турар. Бистиң тренерлеривис оларга күш-культура кичээлдерин эрттирип турар. Кажан уруглар ийи чыл өөредилгезин доозарга, спорт школазының удуртукчулары боттарының секцияларынче эң-не шылгараапарыы шилип алырлар. Ынчалзажок бистиң коллективтиң кол сорулгазы —уругларны эштиринге өөредир болгаш аңы-аңгы назы хардыгларының спорт-биле өңүкте-жиринге таарымчалыг байдалды тургузарывыс болур. Комбинаттың чанында «Дадыгыышкын школазы» ажылдап турар. Оон 1200 кежигүүн хар-назыныиың болгаш кадык-шылының байдалы-биле тустус бөлүктерге үскен. Бөлүк бүрүзү эрттирер кичээлдерлиг. Оларның канчаар кичээлден турарын тренерлер болгаш эмчилер хайгаарал көрүп турар.

Сула шимчээшкиннер кылган бир бөлүктү сонуургавышаан, комбинаттың суг спортунуң физиотерапевтинге чеде бергеш:

— Мыңдыг кичээлдер шынап-ла ажыктыг боор аа?— деп, оон айтырдым.

— Чугаажок. Бо бүгүнү дадыгыышкын школазынга кылган шинчилелдер шыңыткан. Чижээлээрге, Минскиниң автоматика шугум заводунуң 79 ажылчыны болгаш албан-хаакчызы секцияга киржириниң бетинде, чылда 423 хүнүң аарын эрттирген турган. Амгы үеде ажыл кылыр аргазы чоктарның хүнү 10 катаң кызырылган.

Дадыгыышкын школазының кежигүннериниге шак ыдыг айтырыгларны база салгылаан мен, оларның харыызы дыка шиигпирдинг болган.

— Бассейнге өг-бүлевис-биле воскресенье санында кээр-дир бис— деп, эмчи Николай Васильевич чугаалады. Маңаа эштип алырга, неделя дургузунда сеткил-сагыш сергек, хөглүг чоруурунга четчир.

— Бир кичээл үзүптер болзумза, сагыжым саарзык-ла аппар-дыр — деп, товаровед Нина Ермакова бүзүреття. Борта кээп турар апарганым соонда, бажым аарыры, ангиналаарым, соокка алзырым читти...

2,5 муң ажыг кижи Спорт ордузунга доктаамал кээп турар. Комбинат ажыглалга киреринге 5-тен 80 хар чедир 16 миллион минскижилер хүлээп алдыган. Ооң 120 ажылдакчызы (тренерлер, эмчилер, техниктиг ажылдакчылар) чурттакчылар-биле ажылдаарының чаа хевирлерин тыварын уламчылавышаан.

Каш чыл бурунгаар комплекс девискээринге база бир бажың — Спорт төвү немешкеп. Ол үш салбырдан тургустунган. Ооң бир салбырында ийи шак иштинде физиотерапияның кол эмнээшкинин база эмниг сугнуң ажыын ап болур. Өг-бүлелери-биле дыштанырларга чаа таарымчалыг аргаларны тыварынче сагыш салып турар.

— Бир эвес кан-кадык, омак-хөглүг, күштүг болгаш сергек болуксазыларза, бистиинге келиңер!— деп, директор Яков Жевелев экскурсиязын дооскан соонда чалады.

...Оон бээр каш ай эрткен. Чеже-даа чай чок турзумза, Спорт ордузунче неделяда бир катаң баарын чаңчыл болу берген. Спортчу оруктар болгаш кылагар көк суглар канчаар-даа шагзыраан, турупкан кижилерни хөглендиптер, сергедиптер дээрзин утпаңар.

Наталья БУЛДЫК,
ПМА-ның корреспондентизи.

Владимир Шарабиевич МОНГАЛЬБИИ

Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Владимир Шарабиевич Монгальбии үр үеде аар ажааныңың сөөлүиде 65 харлап чорааш мөчээн.

В. Ш. Монгальбии 1920 чылдың сентябрь 7-де Таңды районнуң Кара-Булуң суурунга төрүттүнген. Бодунуң күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын 1936 чылда хөгжүм-шиң театрынга актёр болуп эгелээн. 1951—1955 чылдарда Ленинградтың театр, музыка болгаш кинематография институдунга өөренген. В. Ш. Монгальбиниң дараазында амыдыралы хөгжүм-шиң театры-биле холбаалыг болган, ол аңаа чүс ажыг рольдарны ойнап күүседген. В. Көк-оолдуң «Хайыраан бот», К. Лавренёвтуң «Бустуушкун», М. Шатровтуң «Революцияның ады-биле», К. Кудажының «Долуманың хуулгаазыны» болгаш өске-даа шнилерге эң эки овур-хевирлерни ол тургускан.

«1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга эрес-маадырлыг күш-ажыл дээш», «Эрес-маадырлыг күш-ажыл дээш. В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылын демдеглээри-биле» медальдар-биле, РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижиктери-биле В. Ш. Монгальбии шанаткан. Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи хүндүлүг атты аңаа тывыскан.

Владимир Шарабиевич Монгальбиниң дугайында чырыткылыг тураскаал бистиң түректеривиске кезээде артар.

Бөлүк эштери.

Төрээн чериң билир сен бе?

ТЕМАЛЫГ КЛАСС ШАГЫ

Ону эрттирери бистиң школада чаңчыл апарган. Бо удаада школаның үстүкү класстарының кызыл исчилери башкылары-биле кады «Төрээн чериң билир сен бе?» деп темага тус-тус даалгаларлыг ажылдааш, ажылының түңнели-ли кылдыр альбомнарны долдуруп турар. Кызыл исчилерниң чыып бижээн ажылдарын болгаш долдурган альбомнарын ажыглап, эге класстарга темалыг класс шактары эртип турар. Ол ажылдардан «Сайзыраан черим» деп эге аданга үүлдү школаның кызыл исчилериниң мурнундан бижидим.

Амгы Сүт-Хөл районнуң Ийме сумузунуң чону Тыва Арат Республика үезинде көшкүн, быдаргай амыдыралдыг, Алшум, Шом-Шум, Теректиг, Харагаиныг-Хову ынчалдыр кыш, чай чок көжүп, аът-шары кожуп алгаш, тараа тарып, каш малын каректап өстүрүп, амыдыран чурттап чорааннар. Ынчан Иймеге эге школа, ооң чанында 5—6 хире-ле казанак бажыңнар Шык-Адаа деп черге турган.

1950 чылда Иймеге баштайгы дөртен өрегеден Ленин аттыг колхоз үндезилеттинип тургустунган. Ооң бирги даргазынга амгы үеде персоналдыг пенсионер, Ленин орденниң эдилекчизи Дүдераа Лопсанович Ондар соңгуткан. Ынчангаш колхозтуң тургустунган төөгүзүнүң, өөрүү-хөреңгизининг дугайында колхозтуң архивиниден мындыг саннарны тыптым: «Колхоз херимнге 11 эндазыны, 15 илиирни, 4 тергени, ситен кезер машинаны, ыяш дырбаштарны болгаш 40 инекти, 60 аътты, 200 ошкүнү, 600 хойну эккеш салган.

Бир бажыңчыгашты склад кылдыр алыр». База бир документинде <...ол чазын колхоз 150 га чөлге ак-тарааны, 75 га чиңге-тарааны, 40 га сулаңы тарааң»—деп бижээн.

1950 чылдың декабрьда колхоз Уставын бадылап турган хуралга колхозту «Кызыл-Чыраа» деп адаар деп баргай.

— Эштер! Колхозчу амыдыралдың чырыткылыг оруунче бисти Ленин башкы баштап киирген. Ынчангаш колхозту Владимир Ильич Ленинниң ады-биле адаарын сүмелеп тур мен—деп, ынчан партияның Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары турган Константин Канчырович Дилгижектиң (ол ам бистиң аравыста чок) саналын шупту чон үүлдүгзүгей Хемчик унунга Ленин аттыг колхоз шак ынчаар тургустунган.

Баштайгы чылын колхозка чаңгыс-даа машина чок турган. Кыжын Хемчик дона бээрге, тудугга хереглээр ыяшты колхозчулар Шеле хемден аъттарга шанактап эккеп ап турганнар. Ол чылын школа, садыг, эмнелге, ясли болгаш элээн каш чуртталга бажыңнары туттунгулаан.

Солун-сеткүүл, чагаа-бижикти Настык-Доржу Ондар (ам пенсионер) Чадаанадан аътка артынып эккээр турган. Ам ону Ийменің чону, ол үеде оон ажыл-ижинге хүндүткелдиң демдээ кылдыр Почтальон-Ирей дижир. Бензин, керосин чижектиг кывар-чаар материалдарны база-ла Чадаанадан доскаарларга куткаш, терге, шанакка сөөртүп алыр турган. Ынчангы сөөртүкчү Содуиам Ондар. Оларның ол күш-ажылын канчап маадырлыг чорук дивес боор.

Ийме суур ол үеден бээр таныттынмас кылдыр чаартынган. Ынчангы Ленин аттыг колхоз ам сайзыраңгай ажыл-агыйлыг совхоз апарган. Сүт-Хөл кожуунуң Карл Маркс аттыг совхозу ол. Амгы үеде совхозта 43 автомашина, 30 ажыг трактор ажылдап турар. Тарылга шөлүү 2000 га четкен. Муң ажыг баш бода мал, он муң ажыг шээр мал, 150 ажыг хаван бар.

Юбилейлиг эрткен чылда ажыл-агый ногаа болгаш тараа культураларының багай эвес дүжүдүн өстүрген.

250 олуттуг Культура бажыңы, кижи эмнелгези, чунар-бажың, 500 өөреникчилиг ортумак школа суурну улам аяншынчы киирип турар. Ажылагыйда 20 ажыг дээди эртемниг специалистер бар.

Ортумак школа дооскаңнардан Москваның, Ленинградтың, Владивостоктуң, Иркутскиниң болгаш чүртүү ооңдаа өске хоорайларының дээди өөредилге черлеринде дыка хөй кижи өөренип турар. Чижээ, Уран-оол Ондар Москваның Тимирязев аттыг көдээ ажыл-агый академиязында, Руфина Ондар Владивостоктуң технологтуг институдунда өөренип туралар.

Чыл келген тудум чоннуң культурлуг болгаш материалдыг деңнели бедип орар. Суурда чээрби ажыг өг-бүле хуузунда чиик машиналарлыг.

Төрээн суурувус таныттынмас кылдыр өзүп, сайзырааны — ленинчи национал политиканың чайыннанчак тиилелгезининг бир хереңизи.

А. МОНГУШ,
Ийме ортумак школада өөредилге эргелекчизи.

АЖЫЛЫ ЭКИДЕ

Хорум-Дагның көдээ Культура бажыныиың ажылы сөөлгү үеде экижээп. Ажылдың шуудан экижээнинге культура одаанын удуртукчузуну кызымак чоруу кол черни ээллээнии хорум-дагжылар, бистер, эскерип турар бис. Чоокта чаа-ла бо Культура бажыны багай ажылдыг дириптип турду. Ам аңга солун кежээлер, массалыг хемчеглер удаа-дараа болуп турар.

Культура бажыңының директору Виктор Ховалыг ажылынга кызымак, чүткүлдүг ажылдакчы дээрзи ам тодарай берген. Бо аныяк кижи черле оорунге үлегерлиг, спортка ёзулуг хандыкшылдыг, кайыдаа хевирлерге, ылангыя хүрешке, онза сонуургалдыг. Шынап-ла, шак ындыг кижиниң мындыг ажылга шилип тыпканы таарымчалыг-дыр деп бодаар мен.

В. Ховалыгның залының ишти Полина Кызыл-ооловна база ында массовиктеп ажылдавышаан, боду бот-өөредилге-биле өөренип турар. Көдээ Советтиң талазындан дузаны база корүзүп, аныяк ажылдакчыларны деткип турары черле эки. Суурда корум-чурум база бижыг болу берген, арагага хандыкшыыр кижилер эвээжээп.

Культура бажыңында көскү агитацияның байдалы эки. Хостуг шактарда Культура бажыңына оюн-концерт үзүктелбес. Дыштанылга кежээлери база болуп турар. Бот-тывыңыр уран чүүлдүң артистери чүгле бо суурга эвес, харын кожа суурларга база оюн көргүзүп барып турар.

Чаа чыл үңүп келген. Культура бажыны чоннуң дыштанылгазының төвү болур хүлээлгезин улам эки чорудар дээрзинге бүзүрел болур. Чон ортузуига политмассалыг ажылдарны бо хүннерде күштелдирерии үе иеген турар. РСФСР-ниң Дээди Советинге база Тыва АССР-ниң Дээди Советинге, улус депутаттарының чер-чер Советтеринге сонгулдаларга белеткел ажылынга Культура бажыңының киржилгези улуг болуру чугаажок. Бүгү ажылдарны партия организациязының удуртулгазы-биле тургускан тускай план ёзугаар чорудар апаар.

Ч. МОНГУШ,
Чөөн-Хемчик район.

СПОРТЧУ СЕКЦИЯЛАРДА

Суг-Аксы ортумак школазында спорттуң аңы-аңгы секциялары доктаамал ажылдап турар. Ында спорт залы бичежек-даа болза, уругларның хөглүг оюн-тоглаазы оон үзүктелбес.

Красноярскиниң башкы институдунуң күш-культура факультединиң каш чыл бурунгаар дооскан аныяк специалист Суворов Монгуш школада спорт-чу секцияларны багай эвес организастап турар.

Волейбол, хостуг хүреш, хаак болгаш баскетбол секцияларында 100 ажыг школачылар доктаамал хаара тутунган, оларның мергежилии өзүп турар. Школаның баскетболчулары республика маргылдаазынга чоокта чаа дөртку черии эзлээн.

Б. ОНДАР.

ЧЕМПИОНАТ МУРНУНУҢ МАРГЫЛДААЗЫ

Оберстдорф. Барыын Германияның бо хоорайжыгажында чаңчыл болган «Дөрт трамплининериң маргылдаазында» делегейниң эң шыырак «ужугар хаакчылары» чыглып келген.

Специалистериң санап турганы ёзугаар, баштайгы түңнелдер билдинген. Австри спортчу Эрвст Веттори тергиин болуп, 235,4 санны алган. Аныяктар аразында 1982 чылдың делегей чемпиону 116,115 метрлерге ужукkан. Өл хар чаап, агаар таарымча чок турган-даа болза, ол эки түңнелдиг болган.

— Стартка белеткенип турган үеде барып дужуп турганнарны көрүп, шынгыы серемчилелдиг болуруи бодап турдум. Ындыг-даа болза меңээ аайлажы берди—деп, 20 харлыг хаакчы чугаалаан.

Ийнги черде олимпий чемпиону чорааи Матти Нюкянен (Финляидия). Ол 223,9 санныг. Үшкү черде база-ла австри хаакчы Андреас Фельдер.

(СЭТА).

Чаа кино

«САКТЫР-ДЫР СЕН БЕ?...»

Режиссёр Н. Досталь «Мосфильм» киностудиязында чаа кинону тырттырып турар. Ол музыкалыг уран-чечен фильмниң сценарийин А. Бромдянский А. Макаровтуң «Аккордеонныг кижи» деп тоожузунга үндезилеп бижээн.

1945 чылдың чазынында дайындан Дмитрий Громцев ээп келир. Эрги Арбат кудумчузу-биле ол муңгаргай бодалдарга алзыпкан базып орар. Балыглаткан соонда ол оперетта артизи ынак мергежилинге ажылдаар аргазын чидирген. Ол сан-хөө институдунче өөренип кирип алыр. Ынчалза-даа уран чүүлге ынакшыл өлүм чок. Громцев холунга аккордеонну туткаш, фронтучу ырларын ырлап, кайгамчык Леле Гранны, өңүктерин сактып чоруур.

Кол маадыр Громцевтиң ролюнда РСФСР-ниң алдарлыг артизи Валерий Золотухин. Арткан рольдарда И. Алфёрова, А. Алейникова, М. Пуговкин, Е. Евстигнеев болгаш беш чартык хардыг артист Илья Тюрин.

Б. ВЕЛИЦЫН.

ЧУРУКТА: «Сактыр-дыр сен бе?...» деп фильмден кадр.
Авторнуң фотозу.

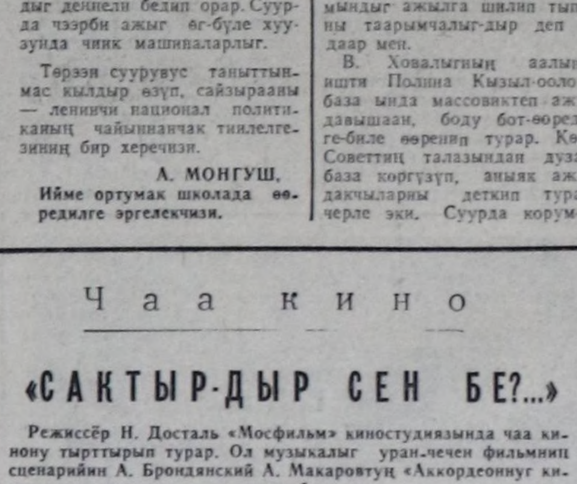

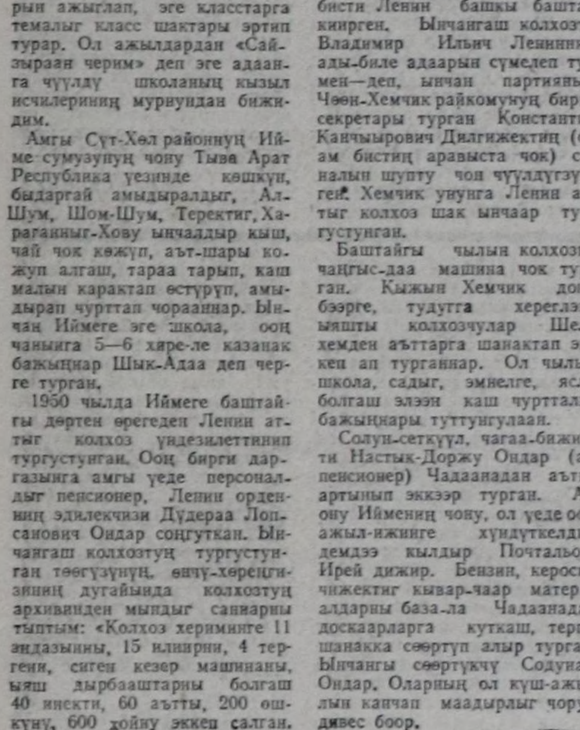

Кызылда Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгының чанында чараш кылдыр каастаан кедергей улуг ёлка Чаа чылдың бүдүүзүнде-ле тургустунган. Кызылчыларның, ылаңгыя школачыларның, кышкы дыштанылгазының үезинде олариың четтикпейн манап турганы Чаа чылдың байырлыг ёлказының ажыдыышкыны солун эрткен.

Коңгулуурларлыг аттарга кошкан шанактарга Соок-Ирей, Харжыгаш, хөглүг тенекпей Ваня болгаш коргунчуг Улу суглар ыр-шоорлуг чедип келгеннер. Ёлка ажыдыышкынынга Соок-Ирей уругларга конфеттер, яблоктар үлеп берген. Ол хун уруглар кежээге чедир мага хандыр ойнап, чуңгулааннар.

ЧУРУКТА: ёлка ажыдыышкынының үезинде.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

«ОРУС КЫШТЫҢ» ӨҢНЕРИ

Уран чүүлдүң «Орус кыш» Бүгү-эвилел фестивалын Улуг Тиилелгениң 40 чылынга тураскаткан. Чаңчыл болган ол көрүлде Москваның театрларында болгаш концерт залдарында декабрь 25-те эгелээн.

Совет улустуң фашизмге удур маадырлыг демиселии алдаржыткан амгы үениң чогаалдарын эвилелдешкен республикаларның уран чүүлүнүң кол коллективтери күүсеткилээн. БССР-ниң таныш ансамбли «Тачанка», «Революцияның чалыы назыны» болгаш «Беларусь рапсодия» деп хореографтыг сюиталарыны Москвага эккелген. Украинаның улустуң Г. Верёвка аттыг болгаш РСФСР-ниң орус улустуң М. Пятницкий аттыг ниити ырыларының база Арменияның Т. Алтунян аттыг ыры болгаш танцы ансамблиниң байырлал репертуарларында совет авторларның патриотчу чогаалдарын киирген.

Фестивальдың темалыг угланышкынын театрларның эң эки шиилери тодарадып турар. Оларның аразында А. Корнейчуктуң «Фронт», К. Симоновтуң «Бистиң хоорайдан оол», В. Розовтуң «Мөңгеде дириглер», Ю. Бондаревтиң «Шилип алышкын» болгаш «Эрик» деп шиилери бар.

«Орус кыш» даштыкыда уран чүүлге хандыкшылдыларны сонуургаткан. Ол байырлалга 52 чурттан 30 муң ажыг хандыкшылдылар чыглып келген. Фестиваль январь 5-тө Кремльдиң Съездилер ордузунга уран чүүл мастерлериниң улуг концерти-биле доостур.

СЭТА-ның корр.

ТВ

ЯНВАРЬ 4-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —«Ye». 8.40 —Эртенги гимнастика. 8.55 — Хөглүг чаршыттар. 9.40 — «Ырак-даа, чоок-даа ырылар». 10.25 — «Свеаборг». Уран-чечен телефильмниң 1-ги сериязы. 11.30 —«Капитан Врунгельдиң ужуралдары». Мультфильмниң 11-ги, 12-ги, 13-ку сериялары. 12.10—12.15 — Телемедээлер. 14.15 — Телемедээлер. 14.35 — Документалдыг фильмиер. 15.15 — И. Брамс. Венгр танцылар. 15.40 —«Жизнь и приключения четырёх друзей». Уран-чечен телефильмниң 4-ку сериязы. 16.10 — Орус чугаа. 16.20 — Мультфильм. 16.50— Фантазиялыг делегей бо-ла болгай. 18.10 — А. Петровтуң репортажтарының дугайында телеочерк. 18.30 — Док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.10 — «Эртем болгаш амыдырал». 19.40 — «Свеаборг». Уран-чечен телефильмниң 2-ги сериязы. 21.00 —«Ye». 21.35— Чаа фильм-концерт. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00—23.15 — Шыдыраага делегей чемпионады.

ИЛИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20—«Большая семья». Уран-чечен фильм. 10.00 —«...Он алды хар болгаш оон-даа улуг назы». 10.45 —Фильм-концерт. 11.20 — «Шыдыраа школазы». 11.50—Концерт. 12.05 —Уругларга фильм. 12.50 — Англи дыл. 13.20 — «Горнистер, харыылаңар!». 13.50 — «Мультфильмнер». 14.20 — Денис Васильевич Денисов. 15.25 — 15.30 — Телемедээлер.

18.00 — Телемедээлер.

ҚЫЗЫЛДАН

18.20 — Фильм-концерт. 18.45 — Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкыларының соңгукчуларга концерти. 19.15 — Телемедээлер. 19.25— «Азия төвү». 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Делегей байдалы. Айтырыглар болгаш харыылар». 21.00—«Ye». 21.35 — 23.15 — «Евдокия». Уран-чечен фильм.

АГААР

ЯНВАРЬ 4-ТЕ

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге чуга хар чаар. Хат кошкак. Дүне агаарның температуразы 41—46, чамдык черлерге 32—37 градус соор. Хүндүс 32—37, чамдык черлерге 27—32 градус соок болур.

Автооруктарга эртенги үеде туманнаар, көстүрү 1 км.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Дүне агаарның температуразы 44—46, хүндүс 33—35 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

ЯНВАРЬ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Там на неведомых дорогах» 9.30, «Любовь и голуби» 11.20, 13.40, 18.40, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Без права на провал» 9.00, Мультсборник № 1 10.40, «Всадник без головы» 12.05, 14.05, 16.25, 18.25, 20.25 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ослиная шкура» 12.00, 14.00, «Свадьба в Малиновке» 15.50, 17.30, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чудесная дубрава» 13.00, «Первая конная» (2 сериялыг) 14.30, 17.00, «Прелюдия судьбы» 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Соната для рыжей девчонки» 15.30, «Скупой» (2 сериялыг) 17.00, 19.30 шактарда.

Хаактарны хамаатыларга хөлезилиг ачыладыр пункт Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгында понедельниктен аңгыда, бүгү хүннерде 10 шактан 16 шакка чедир ажылдап турар.

Хаактарны хамаатыларга шак ынчаар бээр пунктулар субботада болгаш воскресеньеде «Тайга» база «Хербис» станцияларда ажыттынган. Оларның ажылдаар үези 10-дан 16 шакка чедер.

Катокка чуңгулаар конькилерни хамаатыларга хөлезилиг ачыладырын Совет Тыванын 5 чылы стадионда понедельник болгаш вторниктен аңгыда, өске бүгү хүннерде эртенгиниң 10 шактан 18 шакка чедир организастаан.

Тыва АССР-ниң Культура министерствозу, төөгжүмшиң театрының дирекциязы, Бүгү-россиянын театр иниилелиниң Тыва салбырының баштаар черн Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи

Владимир Шарабиевич МОНГАЛЬБИИНИҢ

мөчээнии дыннадып, мөчээн кижиниң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалын илергейлеп тур.

ШЫН Редакциянын адрези:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Теле фоннары: редакторнун 2-24-63, редакторнун оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информацив киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3018.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1; ТС—00009.